

նենք՝ ամեն պարսպայիւք Հայաստանեայց լեզուն, կրօնը և ինչ Եկեղեցւոյ մէջ պէտք է զԵստուած պաշտել: Հոգեւոր և եկեղ. ծիսակատարութիւնքը և արարողութիւնքը կտտարել, և արարողական խորամանկութիւնը և ժողովուրդին:

Ուրեմն երեք կնիք՝ թէ ուր պէտք է ուսուցանել:

Այսպիսի պարուս մէջ՝ ինչպէս և միշտ՝ անշուշտ պիտանոր միջոցն և հետք է մեզ, ունենալ յատուկ ուսումնարաններ ինչպէս որ ունիմք, որոյ և կանոններնք հագեցած են հարմարանքներ կամ դպրոցներ և սոցա մեջ սեանդել և ուսուցանել ինչ որ մեզ սեփհական՝ յատուկ և պարտք է:

Սակայն արդեօք ուշիմ՝ հասկացող և շարժանկամ ամբայնպիսի ազգ՝ որ մեռած արիւնով և եռանդեամբ իսպառ ազնիւ քզգացումէ զուրկ՝ անփոյթ և անտարբեր գանձի և չուսուցանել զինքն կաղնող զէթ բնիկ և հարազատ ազգայնաց իւր յատուկ լեզուն, կրօնը, և ինչ անհրաժեշտ:

Անտարակոյս պէտք է պատասխանել, որ չգտնուիր:

Հայն ուրեմն պէտք է անզգայ և անտարբեր մնայ, և իրաւունք և ջանք պէտք չէ ունենայ իւր ազգութիւնը սիրել, իւր Հայութիւնը յարատե պահել, իւր Վրիստոսական կրօնը և առաքելական եկեղեցին ուսանել և պաշտպանել, իւր նուիրական և պատուական լեզուն գիտել և զարգացնել, իւր պատմութիւնը ուսանել և իմանալ, ևս ներկայի և ապագայի համար գտնել և փորձել քաղել, իւր զրա-

կանութեան հմտութիւնը ստանալ և զայն հետ զհետէ առաւել ևս մշակել:

Ի՞նչ. կայ մի անձն որ իւր ազգութեան և նորա յատկութեանց համար սառնասիրտ եռանդ և զգացում տածէ. կգրանութի արդեօք այսպիսի մի անձն մեր՝ Հայոց մէջ ևս. — ո՛հ եթէ կայ, վասիթար և Մէհրուժան և Աստաղ կհամարուի այն անձն որ Հայ զոյւլ՝ չուսանիր իւր լեզուն, կրօնը, վերջապէս պաղարիւն և սուսնասիրտ կը շարժի իւր ազգութեան և նորա ամեն նշաններուն և յատկութեանց համար:

Ատենուին՝ զի այլ ազգեր ի՞նչպէս անխոնջ և խանդակաթ կըտքին իւրեանց ազգաւ առանձինն առանձինն, և իւրեանց նպատակաց հասանելոյ համար որպիսի գումարներ և ի՞նչ զոհողութիւններ կըսային միշտ:

Ուստի՝ ինչպէս ամենուրեք Հայաստանեայց Ազգի և Եկեղեցւոյ պաշտպանութիւնը և պահպանութիւնը ըստ ամենայնի և ամեն պարսպայիւք յանձնուած է ի իմասն եկեղեցականացս Հայոց, ևս անշուշտ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, կրօնի, Ազգի և Հոգեւոր ուսումնարանաց շահերը և յորարեթութիւնները զուգընթաց և մի են և պիտի լինին հանապազ, և միմեանց հետ սերտ և աղետադնեալ կապակցութիւններ ունենալով՝ սոցա հետ միացեալ կաշկանդուած է մեր հաւատքի մանրակրկին խնդրը, միանգամայն Հայութեան ապագայն:

Ուստի որոյ և մեք պարտիմք մեր պարտքերը և իրաւունքները ճանաչել և պորձադրել: Իսկ երբ մեք՝ Հայոց եկեղեցա-

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՐԶՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

$$(T_{11} - T_{22} - T_{33} - T_{44})$$

ԵՐՔ յեջմածին. — Դեւորայք եջմածնի եւ արդիւնի. —
Պարսիկք օրչափ յարդին ղիկեւեղս չայոք. — Մար ԿՈՒՆ չա-
յառասանայ. — ԱՅՈՒՆ Կաթուղիգասական ի Հռովմայ. — Կաթու-
ղիկասանայ. — Եւրպական կան Կարսայ. — Խափացութին ին
ընդ Կաթուղիկոսին Ներսիս ի Պետերբուրգ. — Գիր նորա առ իս.
— Տեղեկութիւն ղզենայ եւ Կրնարութիւն Ներսիսի, եւս եւ Կա-
թուղիկոսաց յեջմածին. — Կազմութիւն ճիղգեղեցայ չայոք. —
Յարսպարտութիւն նոցա ընդ Յայնս եւ Դասինս. — Տարբերութիւն
վարդապետութեան նոցա. — Յարաբերութիւն ընդ Կապին. — Հո-
ղեւոր Տեսուչ. — Եկամուտ Կաթուղիկոսի. — Կարգադրութիւն
եկամութիւն. — Արքեպիսկոպոսութիւն. — Վիճակք եւ պարտաւորու-
թիւն ծխակիւր բահանայից. — Հոգեւոր դատաստան:

Յիօթն Օդոստոսի՝ յետ միջօրէի՝ ետ, Բարձրանանայ
 և Պատրոս՝ նիւ դէմ, եզեալ յԵրեւանայ, Հոբաբի՝
 մեծաՀօռի վանն, Էջմիածնի ի Փայլն եկեղեցիացաց,
 Հայոց և ամուսնաստն Կամուզիկոսաց, որ 17
 վերստ հնոի անկանի, Երեւանայ յընդարձակ
 դաշտի, ընդ մէջ Արարատ և Արագած լեռանց:

Ըստ աւանդութեան, Հայոց աստ (յԱրարատեան գաշտի) էր երկրաւոր եղեմն, և հրաշունչն Արարատ է բոցեղէն սուրն հրեշտակին, որ արդէն Արամայ և սերնդոց նորա մօտ գործիլ ի նա միւնչէ համատարածն ջրհեղեղ և զբոցեղէն սուրն նորա շիջեցնալ կապտեաց, և զղրախտն քանդեալ աւերեաց. ուստի Նոյի պարտ էր մնալ առ լեռամբն Արարատայ և մարդկային սեռին անտղերկնակի ծնունդ առնուլ յաշխարհ: Աստ ետեալ Նոյ զծխածան հաշտութեան երկնից, և աստ և զիս զքաղցրախորժողկոյ՝ զրախտին և տնկեաց դարձեալ յերկրիս յայսմիկ. սմին իրի և սուրբն Գրիգոր նորակառոյց Նիկիոցոյն իւրոյ ետ անունն «Էքմովսին» (65):

(65) Կաթուղիէն Մայր եկեղեցին Հայաստանեայց առուես
 Եւթիմաճին: առ յիվանէն Մեծաջիլ Գրդաշն Աստածոյ ըստ
 տեսեան լուսատունն հոգւոց մերոց Երբայն Բրկեղբի ի զաշտն
 Աբաքանեան, որ սնկի ուշաւի բաղին ու զխորս անդերոս
 հայածեայ զգնուս սանդարմետաւանաց, և ընտրեաց զայն

Յերեկոյնն պահու մուտակարգքն ի վանսն, այլ
չգտեալ անդէն օմեանս, մեր մեզէն ի խնդիր
լեալ, կարգք բնակութիւնն ի մերձակայ գեղջն Հա-
յոց, որոց հիւրասիրութեանն Հնորէ մեծ ունիմ
Այս գիւղ բաղկանայ 360 տանց 66) տունք
և այգիք սեղհականութիւնք են բնակչաց, միայն
հատուցանեն հարկն վանիցն, առւրք բարաբան-
չիւր տան, յերկու իւրեքույ ցեօմն, իւրի լեճ այս
հարկ ժողովն ի պետածանուց վանիցն ի վերայ
նոցա, որ ետ փորել ջրանցս և բերել ջուր, յո-
գւտ և ի շահ ժողովորդոցն, — Ինչպէս պատկա-
նին վանից և հնգորդով ցորենոյ գարւոյ և լէճ
տունեալ լինին բնակչաց, որք յաւուրց անտի
Պարսկական իշխանութեան, փրբե ստացուածք
վանիցն կան մնան մինչ ցարդ սղտաք ի հարկաց
մարմնաւորին, այսամանսն սխալու ի միսն միսն

Պարսիկք յոթ զըզնանսն ի ձեռնապահու լինելոյ Կալուածոց եկեղեցեաց Հայոց, մանաւանդ հռչակաւոր վանից *), բաց ի Աաղարշապատայ Էջմիածինն ունի և զայլ զեօղս, այլ փոքունս և աղքատս, այնպէս զի իւրաքանչիւրոց տուրք հազիւ հազ հասանն ց300 թուրքն: Գլխաւոր եւ

տեղի շինել տուն և Տաճար Աստուծոյ Թեման իւրոյ, և մայր
եկեղեցեաց Հայոց ուսեալ ճանապարհորդն ոչ զնյանալով թիւն
«Ելմեա՛մն» անուանդ կարաց գիտել, և ոչ զհասաստի պատ-
ճառն աշպէս կոչելոյն

(66) Այժմ թիւ բնակից վաղարարարտայ անցանէ քան
զհինգ հարիւր տունս:

(*) Պարսկի առհասարակ յարգէն զբարձրատիեան եկեղեցական Բրիտանից, մանաւանջ Հայոց. յորժամ Արքայ Միքայ ի ժամանակս պատերազմին իւրոյ ընդ Տաճիկ գաւհաճան յիշխածին, խնդրէ ի Պաթուղիկոսէն օրհնել և սրբել զծուսեր իւր. եթէ նշանեալսմ նորա լիար էր ընդ Ռուս, յայնժամ մարմ էր կարծել թէ բաղաբարն նկատմամբ առ ներ զայդ. ոչ զի ընդդէմ դարձեալ Մաննետալիոն դաւանութեան, յայտ է թէ՛ կրօնական զգացմամբ կամ աւելորդապաշտութեամբ. — Ոչ ինչ նուազ քան զնոս և Տաճիկ և Բիրտք յարգանս ընծայն սրբութեանց Հայոց. Մաննետալիոն Պայազիտոյ համարին թէ ի ժանտախտէն, որ ըստ նոցա կարծեսց հանդիպի մեանքամ յետ եօթն ամաց, մարմ է ազատի մեայն սուրբ մասամբ. Գեղարդէն, որ պաճօցնել յիշխածն, որ յառաջին ժամանակս հանդիպի նե՛սաւ տաքսաւ անպարգ, աղտոտեալք լինէին յախտէ յերհաւս հիւանդութեանն

կամուտը՝ վանացն են՝ առատաձեռն նուէրք ժողովրդեանն Հայոց, տիեզեց յողջոյն Ասիա, և ըստ մասին յԵւրոպիայ և յԱֆրիկէ, յորոց (ի տրոց) հոգացեալ լինին պէտք հոգևորականաց, տաճարին ծառայողաց, և շինուածք պէսպէս իսկ աւելորդն անկանի ի գանձարան Կաթուղիկոսի (Աթուղն) զոր քարձեալ յօգուտ վանացն ի կիր առնուել:

Ի ծագել տունջիան յայց ելի մեծահամբաւ վանիցն, որ շրջապատեալ էր բարձր պարսպօք և ութն բոցամբք, ի մտանկը յառաջին պարիսպն, տեսանես կրպակս մանրալիւծառաց, պէսպէս արհեստաւորաց, և փորձարան մեղրամամլոյ, երկրորդ դռնն ածէ ի ներքին դաւիթն, ուր և տաճարն է հռչակաւոր, որ ըստ ակներև տեսանելոյ, շինեալ է ոչ միանգամայն և շարունակաբար, այլ ըստ մասին մասին ի պէսպէս ժամանակս, ի զանազան ճարտարանպետաց, այն է Բիւզանդացւոց, Փարսացւոց, Մակեդոնացւոց, և նոր իտալացւոց, որ պէս ցուցանեն ինչ ինչ մասունք շինութեանցն և զարդարանացն:

Ըստ նոր ճարտարապետութեան է մահարձանն Մակոնայոյ զեսպանին Անգղիացւոց առ դրան Պարսից կանգնեալն յամուանոյ նորա, և գտանի ի ձախմէ աւագ դրան, ունելով արձանափր Անգղիաբէն, Պարսիկբէն և Յունաբէն: Եւ այս յայտ առնէ զղիշուան և զմեծ քաղցրամտութիւն Կաթուղիկոսին և հոգևորականաց, զի ոչ միայն թոյլադրեալ են նմա թաղել անգամօր, այլ և կանգնել զայնպիսի մահարձան առ Մայր Աթոռով իւրեանց ի վերայ այնպիսեց ուրումն, որ ըստ կարծեաց նոցա է հերետիկոս, ի ներքս Տաճարին տիրէ մթութիւն, նա և ի լուսապայծառ աւուրս, երկայնութիւն եկեղեցւոյն է 50 կանգուն (արշին), լայնութիւնն 48, և բարձրութիւնն 35, ի մէջ Տաճարին թաղաւորէ Բիւզանդեանն ճարտարապետութիւն և խորհրդանկարք 67). յամենայն կողմուն տեսանին արձանադրութիւնք (Հայք սիրեն զարձանադրութիւնս):

Գտանի անկանօր և Թիբետեան գանգակ. յորում փորագրեալ կայ Թիբետեան խորհրդաւոր աղօթս "amani, ևն. դիրք և ձև սեղանոյն և առհասարակ ամենայն կազմութիւն՝ եկեղեցւոյն տարրորդի ի Յունականէն. սեղանն՝ (զիջման տեղոյն են բանք հեղինակիս) ըստ աւանդութեան կառուցեալ է ի նմին տեղոջ, ուր առ կռապաշտեալ Հիննս զոհարանն էր և արձան Արտեմիտեայ:

Էջմիածին ունի զարդա բազումն յոսկոյ, յարձաթոյ, և ի քարանց պատուականաց բայց պարտ է գիտել թէ և բազումք ևս այնք են, որք պահպանին ծածկաբար: Առ աւագ սեղանովն գտանի նրրաշէն և վայելչաձև աթոռ կաթուղիկոսական գործ Եւրոպիոյ ազնուապոյն, զորոյ նմանն սակաւ երբէք տեսեալ իցեմ: ասեին թէ զայս նուիրեաց ամօք յառաջ մի ի Պապից Հռովմայ ժամանակակից կաթուղիկոսին Էջմիածնի, թէ և զԵրբն և զիւրոն չգիտէին ստուգել բայց համարէին լինել ի վիշտանան կամ յեթեմեանսն երորդ դարու ի մէջ պատկերաց շնչմարիցաւ բնաւ արժանաւոր ուշադրութեան նկարչութիւն: Ներքին որմունք Տաճարին գեղադրեալք են ի Հայ նկարչէ ունեմէ յամի 1736, ըստ Պարսկական ակտրժի բազմեանք ծաղկօք Պատկեր Փրկչին, որպէս յամենայն եկեղեցին Հայոց և աստ նկարեալ է ի վերայ կտաւոյ, զամանէ պէսպէս աւանդութիւնք են յարեմանն և յարեկեան եկեղեցիս յարեմտեանն աւանդի թէ յորժամ Յիսուս Քրիստոս երթալ ի իսաչ կրանել՝ վաստակաբէկ յերկիր անկաւ: Կին մի հրեայ սրբեաց թաշկինակաւ զքրտնաթոր երեսն նորա, և սուրբ պատկեր Փրկչական տպաւորեցաւ ի նմա, և այս անուանի պատկեր սրբոյն Վերոնիկեայ (ի Վերոնիկ անուանէ կնոջն): Առ Հայս այլապէս ի ամանէ պատմի ի ժամանակս ասեն Յիսուսի Քրիստոսի թաղաւորէր ի Հայս Արգար, սա լուեալ զհամբաւ հրաշից Յիսուսի հաւատաց ի նա

(67) СИМВОЛЪ. Symbole: ի Յունական բառէս ի Սիմվոլուն և նշանակէ խորհրդական պատկեր, նշանակ իմաստուն կամ լաւ ևս անել, իր կամ աւարկայ, որ տայ գաղափար զկերպականաց. ասի Սիմվոլ կամ խորհրդականար ըստ մեր,

անուան իմաստուն իմաստուն (68) զօ: հաւատարկողմն եւանգելիսն, որ հաւատարութիւն երեք անձնեայ Երբորդութեանն սրբոյ յայտ առնէ, է խորհրդականար գաղափար Սիմվոլ կոչի ըստ այլոց աղբաց: հանգանակն հաւատոյ:

և գիտացեալ թէ Հրեայք կամին չարչարել
զնա, հրախրեաց զաւառ ինքն ի Հայաստան, և
եթէ ինքն ոչ կարկեց ասլ առաքեցեց զսնէ
զպատկեր իւր. Փրկիչն արտասխամի արար, թէ
յայն իսկ առաքեցաւ զի չարչարեցի և խաչեցի
և առեալ զկոտան իդ ի վրայ սուրբ երեսաց և
աստուածային կերպարանն տպաւորեցաւ ի նմա.
զայս պատկեր ետ առաքելոյն հասնողանել ար-
քային Զայն բան՝ զի ասէ Փրկիչն «Երանի ո-
րոց ոչ իցեն տեսեալ զիս և հաւատացեն».
Հայք Արգարու աղապա զնեն ասացեալ, «Բաց
յեկեղեցւոյն այլ ամենայն շինուածք զուրկք են
յարհուտէ հմուտ ճարտարապետութեան».
Երեալ յեկեղեցւոյ չորսք ի կաթողիկոսարանն,
որ արտաքուստ չէ նշանաւոր ինչ շինութիւն,
անցեալ ընդ նախասենեակ, որ է միանգամայն և
դաշիձ, մտաք ի միւս սենեակն. և զարմանք ոչ
ուսկաւ կալաւ զիս, յորժամ տեսի անդամոր զն-
րուպական կահ կարասիս, զմեծ հայելիս, բազմոցս,
պթոս և սեղանս, թէ և ոչ նրբալէնս — Սա-
թուղիկոսունք Հայոց, նա և ծերունազարդքն ի
նոսա զհետ ս. վորդութեան ժամանակին ընթա-
ցեալ թողարտեն Ներուպական ձեռք ի ներքս ի
տունս իւրեանց մտանել ոչ այսպէս և պատք
Հոռվմայ, որոց ընակարանք տեսանին միշտ ան-
պաճոյճք և հետ յամենայն զարգարանաց, որ-
պէս ստիճարարս տանձնարարքն են միանձնաց.
Աչ որ փոյժ կալաւ զմեջ կամ ուղիկեցեալ ի
շրջելս մեր ի վանսն. միայն յետ ընդերկար զիմա-
ղրութեանց կտուն մեղ հազիւ օթեանս ի հանդ-
չիլ չբացին և զլուռն մատննալարանին, պատ-
ճառ ելով զկիրոստ բանաւոյն, այլ ասկայն երեւի
թէ մատննադարսն տեղոյն չէ արչափ հարուստ
յամբ 1836 կալմեցաւ ցուցակ գրոց նորա և ի
լոյս ընծայեցաւ ի լիզու Գանդիական ի ձեռն
ճեմարանականին Ռուսոց (ակադեմիք) Բրոսէի.
ըստ նորուն թիւ Հայ գրեւոյն հասնելք ց500,
յորոց իննսուն և միս պատմարանականք 68)

առաւ միայն պատմարան, մասնակցութիւն աւրտ

(68) Պ. Եոպեն զին զթիւ ձեռագրաց մատենադարանին
Եւթմանի 307. որոց վասն խօսի «Պարունակութիւն յիշեալ
307 ձեռագրաց ասկաւին յունին գիշտ հետազոտութիւն, ուստի
չկարեմք վճարաբար և որչափ ինչ ասել զկարեւորութենէ

Էջմիածինն և Սաթուղիկոսն ունին զմեծ ազ-
դեցութիւն ի վերայ ազգութեանն. և միութեանն
Հայոց. Էջմիածինն է կկրորտ, ուր եկեալ ժողո-
վեալ բազմութեանց Գանդէօի, յիշեց նեղդախ,
Եւրատայ, Եւթելայ (Ս. Ուլայի) և Նեմայի, ծա-
նօթանան և մտերմական բարեկամութիւնս կա-
պեն ընդ միմեանս. Ամենայն կողմանքս այրո-
քիկ պարտին զալ տանել Եւթմիածնէ զսուրբ
միւռոնն. զոր օրհնէ միայն Սաթուղիկոսն. վասն
որոյ միշտ խոստովանի և պահպանի միութիւն
ազգային եկեղեցւոյն իւրեանց. զսոր պատմանս
Ի նմին տեղեղ ուր այժմ Էջմիածինն է, 600
ամօք նախ քան զծնունդ Բրիտոսի. էր նշանա-
ւոր քաղաքն Հայոց Արտեմէտ՝ յանուանէ կոցն
Արտեմիտ կամ Անահիտ. մայրաքաղաք մատա-
մայրաքաղաք մի ի հնչակաւոր թագաւորաց Հա-
յոց և հիմնալիւ Արշակունիսն թագաւորութեան՝
արար զսա մայրաքաղաք տեղութեանն Արշա-
կունեաց. արտեմաց պարսպօք և անուանեաց Նոր
Բաղար 69) ըստ ասելոյ Փոստոս Բիւզանդայ.

Սաթուղիկոսն զմեծ քաղաքս զայն յիշեալ մասն

և զնշանաւորութենէն նոցա. բայց չի տարակոյս, թէ ի մէջ
մատենադարանայ ձեռագրաց պատմական մասին ուստի տե-
ղանաւորեք են. թիւքն ամբողջ ըստ ամենայնի, բայց զայս
երեւելի բանդարսն Հայկեան գրականութեան փոյժն և որ-
դունք ծախն և սպասեն անկողսս. Եոպեն երես, 918.

Գոհութիւն Աստուծոյ, զի այժմ պարգեբեալ մատենադարան
կարեւոր ստիւ թէ մատենադարան Ս. Եւթմանի ի 1861 ամէ
հետէ բարեկարգեալ և ի վայելոյ կանոնաւորութիւն տեղաւ է
լաւիք քանի մի ժամանակուրաց. Ս. Եւթմանի. թէ և ոչ
ստանց անտեսանց անեղ. թէ մինչ ցիւրադարանութիւնն ար-
դեն ձեռք առաքակարարոյք և անխիղճ մեծ հարուած և
տուն մատենադարանին, որ միակ պարժանք կարէր համարի Ս.
Աթուայն և ազգի. գիտեմք թէ զարդիս իսկ քանի քանի հաս-
ընտիր և հազուադիւս ձեռագրեք յունիք՝ գողացեալք ուր և
ան ուժ գիտեն, այլ ուժ արդեալ հոգ կալաւ և ձեռս բերե-
լոյ գնաթիւնս Աթուայն. զայն այլում ժամու և ժամանակի
արեւելայ իտեւոյ, ասացուք առ տեղեան թէ կարեւոր է
իրոսաէ ցուցակ գրեւոյն Մատենադարանի Ս. Եւթմանի
պարունակէ 91 պատմաբանական գրես, իսկ ըստ ցուցակին ի
լոյս ընծայելոյ ի Տիբիս յամբ 1863 երեւին միայն եօթման-
ուն վեց պատմաբանական գիրք և երեսուն Աստուածաբա-
նականք. Եոպեն ի վեր անդր որպէս ասացաք, զթիւ ձեռա-
գրաց դնէ 307. իսկ ի յիշեալ ցուցակին ի տեսնել զթիւ բո-
ւորին, 2340, չգիտեմ Եոպեն զտեսաւ ընտիւ գրոց արդեալ.

(69) Զայս քաղաք հիմնեաց Երուսաղիմ արքայ Հայոց, և ըն-
դարձակեալ զօրացոյց Վարդգէս մանուկ Տուհաց, որ ըստ խո-

քեաց զՓատր Խաչատուր ի կարգէ Փրանկիսկեանց, ի ձեռն նորին՝ զընծայս Վաթուղիկոսին, ի թիւս որոց և զվաթումս. Փատր Խաչատուր աշխատեալ արկանել խաղաղութիւն ընդ մէջ Վաթուղիկոսին և Հոռմաշ:

Պատրիարքունք Հայոց Երուսաղէմայ և Պօլսոյ կրեն միայն զախողուն, այլ ոչ զերաւունս Պատրիարքութեան. զոսոս զիշատակեալ էր կուսի կարին. փոխել յիշխանութենէ Վաթուղիկոսն կամ աղան, իսկ Վաթուղիկոսունք անխփոխել են մինչև ցմահ իբրև օծեալ Տեառն*):

Եկեղեցին Հայոց խոնարհամիտ է յոյժ և բաշխարա. զամենայն որ, որ միանգամ մկրտեալն է ճանաչէ և խոստովանի Քրիստոսնայ և ապա նոցա ի պահանջին զօրհուծիւն և զհաղորդութիւն, առանց պահանջելոյ ի նոցանէ ընդունել զվարդապետութիւն իւր. և ինքնին հաղորդեցի յԵրեան զերկուս Հոռիմախաւան քրիստոնեայս որք հանդերձեալ էին զմահ ճաշակել:

Հայաստան յընթացս դարաւոր ժամանակաց եղև թաւորն արիւնհեղութեան և մեծամեծ սարսափելի պատերազմաց. հէգ ժողովուրդն և եկեղեցի նորս տանջեցան տրորեցան և տաղնապեցան միշտ յերեսաց Պարսից և Տաճկաց. երկու հարիւր ամբ են յորմէ հեռէ ակնպիշ կայաք օղնութեան Ռուսիոյ:

Յորժամ իբրև փոխանորդ և հաւատարիմ Վաթուղիկոսին Եփրեմայ գտանէի ի Պայազխո քարոցիչք Անգլիացոց որք ի Հինտս, առաջի արարին ինձ բանս միութեան եկեղեցւոյ ընդ նոսաւ որք և կամէին բանալ յպրոցս ի պէտս Հայ մանկանց ընդ իննամով և պաշտպանութեամբ Անգլիացոց և Հիւսիսային Ամերիկացոց. որով

(*) Սակայն պատմութիւնն յայտ յանդիման ցուցանէ թէ, ծայրագոյն իշխանութիւն Վաթուղիկոսաց ոչ միշտ և միակերպ տարածեալ է վերայ Հայոց. Պատրիարքունք իշխածնէ յամէ 1655 յ1680, ևս և. Պօլսոյ, երբեմն կացին անկախ իշխանութենէ Վաթուղիկոսաց (**) գտանի մինչ ցարդ ի Սիւն իլիկիոյ Պատրիարք, որ անուանէ զանձն Ռաթուղիկոս և ոչ հպատակէ Վաթուղիկոսին իշխածնի, զայս յառաջ բերելով փաստ թէ, նախաթոռ կաթուղիկոսաց էր Սիւն մինչև 1441 ամն. անկախ է նոյնպէս և Պատրիարքն Ամերիկայոյ. բայց երկուքն սոքա համարին ապօրինիքս չեղ:

ազգ Հայոց համօրէն ընդ հովանաւորութեամբ ինէր Անգլիոյ. այլ ևս ոչ յանձն առի, երկուցեալ թէ մի արդեօք վնասեցից զեկեղեցի իմ:

Աղբ իմ չէ քաղաքակրթեալ. բայց ունի զմեծամեծ ձիրս բարեմասնութեանց. յոյժ կանխազգաց նա զպէտս դպրոցաց, ի ծաւալումն լուսաւորութեան. Ես ի մտի եղի կանգնել ի Տփլիս զվարժարան 800 աշակերտաց և այս նպատակ իմ եղիտ յազգի իմում քաղաքութիւն մեծ, մինչ զի ոչ յիտ ընդերկար ժամանակի ժողովեցան 400 մանկաի:

Սոնպէս կամ էր ինձ կառուցանել ի Ս. Էջմիածին ի ծոց մօրն եկեղեցւոյս իմոյ զմեծ վարժարան ի դաստիարակութիւն որդւոց Հայոց սփռելոց ի համօրէն կողմնս աշխարհի և առ նմին ճեմարան հոգեւոր և արուեսքին դիտութեանց:

Հայք ցրուեալք են ի հեռաւոր կողմանս և բազմաթիւ են յոյժ ասի թէ Հայք համարին մինչև 15 միլիոն անձինք. բայց իս սխալ է այս թիւ. միայն կարեմ ասել հաստատութեամբ թէ թիւ Հայոց անցանէ քան զութն միլիոն 70): Հայք՝

(70) Սոյոց թիւ Հայոց սփռելոց ընդ զանազան ոլորտս երկրի տակաւին չառաւ ի ճիշտ հաշիւ, բայց անմաթ է խոստովանել զթիւ նոցա պակաս քան զճիշտ միլիոն:	
Վիկտոր Լանկուայ զնէ չորս միլիոն հոգի բաժանեալ այսպէս ի հաշիւատան առեալ ընդ նմին զԵգիպտոս և Գրասնաբեան իշխանութիւնն	2550000
Ի տէրութեան Ռուսաց	1220000
ՅԱւստրեայ տէրութեան	25000
Ի Պարսկաստան և Ատրէշիան	170000
Ի Հնդկաստան և Ի կղզին Ասիոյ	25000
Յարեմոսեան Երոսոյ, յԱմերիկայ և ին	10000
Գումարն	4000000

սեւ "Les Armeniens de la Turquie V. I-er, 1863 p. 4. Երկին ասէ, ըստ այլ հաշիւ տրամ համարին 1500000 գերդաստան ընդ իշխանութեամբ Վաթուղիկոսին իշխածնէ, 20000 Սոյոց, ընդ ամենն 1520000 տան կամ 7,600000 հոգի. բայց այս թիւ առաւելու է. Բնդհանրապէս չէ մարթ կարծել թէ թիւ Հայոց նոյն իսկ ի ծաղկեալ ժամանակ թագաւորութեան նորին առաւելաւ երբեք քան զվից միլիոն. այժմ թիւ Հայոց բնակելոց ի զանազան կողմանս երկրին հազիւ անցանէ քան զերկու միլիոն անձն. էր. 18:

Ուսեալ աշխարհագիրն կրկնակի սխալ գործէ ակն յայտնի. նախ զի թէ և յոչ մի պատմութիւն նշմարելէ զյատկացեալ

որք հարատակին Հռովմայ ի նահանգս Կովկասու ևս մինչև 18 000 որչափ ի սոցանէ գտանին ապա և յԵւրոպա, այն է Տաճկաստան, ի Լիհաստան, յԱւստրիա, յԻտալիա, զոր զիտէմիայն Հռովմայ:

Հարցի ես և զղրադարանէն Էջմիածնի և Վաթնուղիկոսն պատմեաց ինձ թէ՛ գրադարանն յառաջ ճոխ էր յոյժ, այլ ի պատճառս մեծամեծ միատուց և տառապանաց Էջմիածնի և տիրելոյ տգիտութեանն, մեծ մասն մատենից կորեալ անհետացաւ ի միջոյ. այժմ միայն դտանին անդ 30 պատմաբանական գրեան, զորս ցարդ ոչ որ յանձն էառ շահեցուցանել տալագրութեամբ. իսկ վարդապետական՝ բազում. յորժամ յամի 1809 Պարսիկք կողուպտեցին զվանն, յալիշտակեալ տարան և զամենայն փառակազմ ընտիր գրեան:

Յետ բանիցս, խնդրեցի ի րարեկիսու ծերունւոյն, տալ ինձ քանի մի սողս ձեռագրոյ իւրոյ, զի պահեցից առ իս. և նա ուրախութեամբ յանձն առեալ, ի միւս օրն առաքեաց ինձ, զվիճագիր պատկեր Էջմիածնի և զինքնագիրն կոնդակ ընդ

Թիւ նախկին բնակաց Հայաստանի, սակայն ոչ ինչ չափազանցութիւն գործեմք եթէ առիցեմք թէ ազգ Հայոց ի հետմն հասանէր ցերեպուն միլիոն, և այս յայտ է նախ յընդարձակ տարածութենէ երկրին որ առանց բազմաթիւ բնակաց ոչ չէն կարել լինել և ոչ սովալ աշխարհ խուռն յարձակմանց և խիզախմանց, օգտաժարաւ թշնամեաց իւրոց. երկրորդ, ըստ աշխարհագրական դրից նորս և ըստ յայտնի ցուցանելոյ պատմութեանց Հայաստան լեալ է միշտ կէտ նպատակի յարձակմանց հզօրագոյն ինքնակալութեանց Հռովմայեցւոց, Հէլէնացւոց, Պարսից, Արապացւոց, Թուրքաց և այլ բազմաթիւ ազգաց ևս և ընդվայր արիւնհեղութեանց և անթիւ սրածութեանց. եթէ ըստ Շոպենի Թիւ Հայոց ոչ անցանէր քան զվեց միլիոն, ո՛ր զօրութեամբ Հայաստան ի դիմէ հարեալ ամենեւցուն բազում անգամ յաղթող գտանէր քան յաղթեալ. դարձեալ եթէ այգքան սակաւաւոր էր այս ազգ, ուստի՞ արիւնհարու բռնաւորքն իսլիմայք Բաղդադու, հետ նոցա Լանկէստր, Շահապան և այլք այնչափ բիւրաւոր անձինս գերեցին և ի սուր սուտերի մայեցին, և դարձեալ այս ազգ մինչև ցայսօր ժամանակի եկաց մնաց ի գոյութեան իւրում, ո՛չ ապաքէն վաղու ուրեմն պարտ էր ի խոր անյայտութեան ծածկել:

Իսկ միւս սխալ Պ. Շոպենի զի զթիւ այժմեան Հայոց դէն հազիւ առաւել քան զերկու միլիոն անձն, մինչդեռ սուրբի գիտեմք թէ միմիայն Տաճկաբակ Հայոց Թիւ հասանէ ցերեկու միլիոն և կես, թող քաջ տեղեաց:

Նմին և զպատկեր իւր, իսկապէս նմանեալ. ի ճակատ զրոյն որպէս սովորութիւն է Վաթնուղիկոսացն Հայոց՝ կայր տալագրեալ սկսուած բանին, «Ներսէս ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի», և ին. առ Հայացի բանիցն, եղեալ և Գերմանական թարգմանութիւն 74):

Ներսէս Վաթնուղիկոս Հաճազիղեանց ծնաւ յամի 1760 72) յԱշտարակ, որ երբեմն բազմաշահ աւան մեծ, առ ստորոտով Արարատայ ոչ հեռի յԵփրատայ ի հին և յաղնուասիր տոհմէն Հաճազիղեան, — Ամաց ութ և տասնից եկն յԷջմիածին, ուր դատտիրակեցաւ առ կնքահայրն իւր Գալուստ Արքեպիսկոպոս. որ յետոյ առաքեաց զնա ի Վ. Պօլիս, յառաւել զարգացումն և կրթութիւն. ի դառնալն անտի յԷջմիածին, Վաթնուղիկոսն Վուկաս ընկալաւ զնա ընդ հովանաւորութեամբ իւրով. իսկ յաջորդ նորա, Գանիէլ Վաթնուղիկոս կշռեալ զարժանաւորութիւն նորա, ձեռնադրեաց ի Վարդապետ, ոչ յիս բազմաց և յԵպիսկոպոս. մշտնաջան աշխատասիրութիւն նորա և վանական գործավարութիւնք բացին առաջի ներսիս ընդարձակ ասպարէզ յառաջագիմութեան. և յորժամ յամի 1802 առաքեցաւ ի Վաթնուղիկոսէն ի Վրաստան, եղջոյց անդանօր զանօրինակ արութիւն քաջութեան, և զանձնանուիրութիւն ի սէր ազգին իւրոյ, ի ժամանակս պատերազմին Ռուսաց ընդ Պարսիկս. ի լինել խաղաղութեան դարձ արտեալ յԷջմիածին եղև սիրելի յոյժ և մանրիմ Վաթնուղիկոսին, որ ի ձեռն նորա քանայր բառնալ զանկարգութիւնս տեղի գտեալս ի վանականութեան. վասն որոյ և որոշեալ ի մտի յղեաց զնա ի Վ. Պօլիս ամենակարևոր յանձնարարութեամբք առ Սուլթանն և մեծ Եպարքոսն. որ և թող զայլ գործոց հոգացումն և օգտաւէտ ծառայութիւնս՝ առեալ եւեր ի Սուլթանէն և զհրովարտակ հաստատութեան Վաթնուղիկոսի:

(71) Զպատէն կոնդակիս ունելով ի սկզբան գործոյս ի յառաջաբանի Ռուս թարգմանչին, ոչ կամեցաք երկրորդել:

(72) Ի վերայ մահարձանի երջանկայիշատակ Հայրապետի գրեալ կայ արարթիւ ծննդեան 1761:

Ի Ժամանակս պատերազմին Ռուսաց ընդ Տաճկաց յամի 1809՝ Սաթուղիկոսն դռանէր յԵրևան, և Ներսէս գտեղի ունէր նորուն յԵջմածին, և ծառայէր ջերմեռանդութեամբ փոխմարտէ հանձարով և անձնուիրութեամբ:

Յորժամ Եփրեմ նստաւ Սաթուղիկոս, կարգեաց յամի 1811 զՆերսէս Առաջնորդ Վրաստանի, ուր մեծամեծ բարեկարգութիւնս արար. և ժողովեալ զարդիւնս վիճակացն կառոյց զգլխոցս. յամի 1819 հիմնեաց ի Տփլիս զմեծաշէն ընդարձակաղիր ուսումնարան, և աւարտեաց յամի 1823, երաց և զնախակրթական վարժարան յորում յամի 1828 համարէին մինչև 400 աշակերտք, որոց վասն կոչեաց երեք յամենայն տեղեաց դուստիցիս, ընդ որս զմեծանուն Հայազգին Հասան-Ջալիտ ի Փարիզոյ:

Յետ զայս արսպէս կարգելոյ, կանգնեաց առ նախակրթական դպրոցաւն և զառանձին ուսումնարան ի պէտս ուսուցանելոյ զԱստուածաբանութիւն, զեկեղեցական պատմութիւն, և ընդ ուսանէին ոչ միայն որոշեալքն ի կղերականութիւն, այլ և մանկտիք յաշխարհական կարգէ. այլ ոչ բաւականացեալ և այտու, եւ ի մօր կառուցանել զՏոյակոս փառաւոր ծննդաւն, յորում ուսանելոց էին հիմնովին զամենայն առարկայս, ըստ ամենայն մասանց նոցին. առ դպրոցաւն կանգնեաց և զուպարան:

Նշանաւոր ճանապարհորդն Գամբա եղիտ յամի 1824 զՆերսէս ի Տփլիս ղադողալ ի մեծամեծ աշխատութիւնս շինութեանց, և ի խոկմունս ազգի ազգի օգտակար ձեռնարկութեանց. յորս զապագայի համօրէն երկրին (Սովկասեան) նշմարեաց զլուսասփիւռ արշալոյս բարեբաղդութեան:

Այս անխոնջ և ժիր Հովիւ բաց ի կրօնական, բարոյական, և մտաւոր զարգացման հոգածութեանէ, դարձուցեալ զհետառն միոս իւր ի վերայ վաճառականութեան, մանաւանդ զի Հայ ազգն ի նոյն զիտաւորապէս հակամեծ է, յամի 1819 կանգնեաց ի Տփլիս ի ձախմէ Սուր դետոյ զբարաշէն պանդոկ (քորմասերայ) և զմթիւրանոց:

Յիշատակեալ մեծանուն ճանապարհորդն Հփալիէ Գամբա ի ճանապարհորդութեան իւրում
 “Voyage dans la Russie méridionale, Paris, 1826 T.

II. page 157՝ խօսեցեալ զսիրագործութեանց Ներսիսի, գայ ասել. “Parmi les fondateurs des grands travaux, il n'en est pas de plus recommandable que Nersès, archevêque Arménien, à Tiflis. Cet illustre prélat a fait bâtir dans la Ville-Neuve un immense Caravansérail, qui semble prophétiser la grandeur commerciale de cette ville. Il y a joint une école, dans laquelle il se propose d'avoir des professeurs pour les principales langues de l'Asie et de l'Europe, afin de donner à ses compatriotes une instruction, dont jusqu'ici ils avaient généralement été privés. Considérant une nation autrefois grande et honorée, aujourd'hui dépendante, dispersée et avilie, non seulement comme archevêque, mais encore comme le chef d'un peuple, il a cru devoir joindre à l'instruction religieuse, l'instruction civile, et peut-être jetant sur l'avenir le coup d'oeil du génie, conservant l'espérance, que Dieu n'abandonnera pas toujours les descendants des anciens patriarches, il a voulu du moins les préparer d'avance à devenir à la fois des hommes vertueux, éclairés et dignes d'être comptés parmi les plus estimables sujets de l'Empereur de Russie”.

(Մեծագործ շինութեանց զհետ եղիլոցն ի միջի չիք որ առաւել նշանաւոր քան զԵրբեպոսկոսոսն Հայոց Տփլիսեաց Ներսէս Այս Հովիւ քաջանուն կառոյց ի նոր մասին քաղաքին զմեծաղիր հոյակապ պանդոկ, որ թուի զհնաւի հարկանել զմեծափարթամ վաճառականութիւն քաղաքին:

Հինեաց առ նմին զգլխոց մի, յորում ջանաց կարգել ուսուցիչս Ասիական և Եւրոպական գլխաւոր լեզուաց, առ ի տալ հայրենակցաց իւրոց զյուսաջաղիմութիւն կրթութեան, յորմէ զուրկ էին ընդհանրապէս. ի նկատի ունելով զազգ մի, որ երբեմն նշանաւոր և յարգոյ, իսկ այժմ հպատակ ցրուեալ, և նուազեալ, ոչ միայն իւրեւ հոգեւոր տեսուչ, այլ և իւրեւ զաւել ազգի միոյ պարտ անձին վարկաւ ընդ հոգեւորն լուսաւորութեան կցիլ և զքաղաքականութեան զաջ մտաց ի վերայ ապագային արկեալ, և յուսացեալ յետաւորութեան ոչ յախտեան բարձի թողիլ արտացէ զծնունդս նախնի նահապետաց, զուն գործէր զունէ

վաղորդոյն պատրաստել զնոսա վասն ապաքային զի եղիցին արքա Խաչատրիան, ռուսելիք և արժանիք Տառնապետի ընդ մեծարոյ Հայտապա կայսեր Ուս-

Այս այր բարեխան կառոյց և զգործարան ա-

Ի պատճառս բազմադիմի տառապակրութեանց

յերեսաց Պարսկաց, Պաթուղիկական Եփրեմ ստի-

պիցա թողուլ զԵփրեմին և Ներսէս վարեաց

պիշխանութիւնն Հանձարովն և եռանդեամբն

Ի ժամանակս պատերազմին Ռուսաց ընդ Պար-

սիկս, էր և անգամ ժամանակաւոր լանձնաժո-

ղովցն Հաստատելոյ ի կառավարութիւն գործոց

նպատառիկ երկրին (75).

Թամի 1828, Ներսէս կարգեցաւ ստաճորդ

Բեսարաբիոյ և Թեոփանիստ իւր եղև Բիշնկ, ուր

պատմութիւն ընտիր գրեալս. ապա զայն ի վերայ վաճառեա-

լեալ Երեւան և արեւելոյց գործուցեալ կառոյց մեծապէս պատկ-

առաւ ի զիւր առնել զկենսագրութիւն աշխարհաւորական ան-

մահաւուն Հայրապետի, մեծին Ներսիս Ե. Թէ իցեն իսկ

սակաւք ունեւք, որք ընդ գրով արկեալ իցեն, զանէ զայլոսի

ժամանակս յերեւան չը վաստակ նոցա. որքա՞ն պատերազմի

անհոգութիւն և անտարբերութիւն. — Թող զԳալստ, և զՆ-

երսէս Կարապետեան Հանապետը, ի մասնաւոր կարգէ զկենսա-

գրութիւն երկակայնատակ Հայրապետի մերոյ և Dic-

tionnaire universel des Comptemporains par G.

Vaperean, Paris 1865. այսպէս. զՆերսէս կամ Նարէս

Շահադեան, ժայռաղոյն Պատրիարք (Վաթուղիկոս) Հայոց

ձեռն յամի 1770, յԱշտարակ, առ ստորոտով լերինն Արա-

բատայ ի միոյ ի հին և նշտաւոր տոմարց երկրին, սկզբնա-

ւորելոյ ի Շահադեայ, ուստի և զանունն առ:

Ի տասնութներորդ ամի հասակին աւագեցաւ ի Մայր Ա-

թուն Հայոց Եփրեմին առ հաւ իւր Արքեպիսկոպոսն Գա-

լուստ, անտի ապա և ի Կ. Պօլսի, ուր եկաց զամս երկուս.

դարձ արարեալ յԵփրեմին ձեռնադրեցաւ Վարդապետ, զկնի

և Եպիսկոպոս, և վարեաց զընտիր ընտիր պաշտօնս, յորս

յալոյցակ և եռանդուն երեւեալ, յամի 1811 զարգեպիսկոպո-

սութիւնն էառ Յփիսեաց. անդ կացեալ զամս 17, նուիրեաց

զանն ի կառարձմն խորհրդոցն, զորս բազմաք յառաջ երկ-

նէր ի վերստին Նորգուլթիւն Հայաստանի. ի մուտ գործելն

իւր ի Յփիսի, իսկ և իսկ հիմնեաց անդաւոր զգլխոց մի նա-

խակրթական, յորում ի փոյթ ժամանակի Ժողովեցան մինչև

400 աշակերտք. կառոյց և զնոգեալ դպրոց (seminaire) ի

պէտս դեռահաս մանկեաց, պատրաստելոյ ի քանադայութիւն.

և զագգային ուսումնարան ընդ անուամբս ու Ներսէսեան

Դպրոց ընդ նմին և տպարան, որ ամի ամի ի լոյս ընծայէ

եկաց տնայնացեալ զամս բաղուն, նուիրեալ

զանն ի բարեկարգութիւն վիճակին. այլ ազգն

ոչ մոռացաւ զնա, և աչք ամենեցուն ի ճանա-

պարհս նորս յառեալ կային Այն ինչ լոթ մու-

հուան Վաթուղիկոսին Եփրեմին Հասանէր, և

բան զընտրութենէ ինէր նորոյ Հայրապետի, սպին

Համօրէն սկսեալ յափանց Գանգէսի ցեղերս Նե-

փախի, և ի Կարապետեան լերանց ցիմանուս, միա-

ձայն զՆերսէս կարդացին. «ցորչափ կենդանի է

Ներսէս, աղաղակեցին ամենեքեան, այլ որ ոչ

կարէ զաթոռ ունել սրբոյն Գրիգորի»

Աթիւ ընտրութեան Ներսիսի, կամիմ ի մէջ

բերիկ աստաւիտ գքանի մի տեղեկութիւնս զընտ-

րութենէ Վաթուղիկոսոց Հայոց, Աւանդէ պատ-

մութիւնն Հայոց, թէ զկնի Համարձման Փրկին

բարեմութիւն ընտիր գրեալս. ապա զայն ի վերայ վաճառեա-

լեալ Երեւան և արեւելոյց գործուցեալ կառոյց մեծապէս պատկ-

առաւ ի զիւր առնել զկենսագրութիւն աշխարհաւորական ան-

մահաւուն Հայրապետի, մեծին Ներսիս Ե. Թէ իցեն իսկ

սակաւք ունեւք, որք ընդ գրով արկեալ իցեն, զանէ զայլոսի

ժամանակս յերեւան չը վաստակ նոցա. որքա՞ն պատերազմի

անհոգութիւն և անտարբերութիւն. — Թող զԳալստ, և զՆ-

երսէս Կարապետեան Հանապետը, ի մասնաւոր կարգէ զկենսա-

գրութիւն երկակայնատակ Հայրապետի մերոյ և Dic-

tionnaire universel des Comptemporains par G.

Vaperean, Paris 1865. այսպէս. զՆերսէս կամ Նարէս

Շահադեան, ժայռաղոյն Պատրիարք (Վաթուղիկոս) Հայոց

ձեռն յամի 1770, յԱշտարակ, առ ստորոտով լերինն Արա-

բատայ ի միոյ ի հին և նշտաւոր տոմարց երկրին, սկզբնա-

ւորելոյ ի Շահադեայ, ուստի և զանունն առ:

Ի տասնութներորդ ամի հասակին աւագեցաւ ի Մայր Ա-

թուն Հայոց Եփրեմին առ հաւ իւր Արքեպիսկոպոսն Գա-

լուստ, անտի ապա և ի Կ. Պօլսի, ուր եկաց զամս երկուս.

դարձ արարեալ յԵփրեմին ձեռնադրեցաւ Վարդապետ, զկնի

և Եպիսկոպոս, և վարեաց զընտիր ընտիր պաշտօնս, յորս

յալոյցակ և եռանդուն երեւեալ, յամի 1811 զարգեպիսկոպո-

սութիւնն էառ Յփիսեաց. անդ կացեալ զամս 17, նուիրեաց

զանն ի կառարձմն խորհրդոցն, զորս բազմաք յառաջ երկ-

նէր ի վերստին Նորգուլթիւն Հայաստանի. ի մուտ գործելն

իւր ի Յփիսի, իսկ և իսկ հիմնեաց անդաւոր զգլխոց մի նա-

խակրթական, յորում ի փոյթ ժամանակի Ժողովեցան մինչև

400 աշակերտք. կառոյց և զնոգեալ դպրոց (seminaire) ի

պէտս դեռահաս մանկեաց, պատրաստելոյ ի քանադայութիւն.

և զագգային ուսումնարան ընդ անուամբս ու Ներսէսեան

Դպրոց ընդ նմին և տպարան, որ ամի ամի ի լոյս ընծայէ

եկաց տնայնացեալ զամս բաղուն, նուիրեալ

զանն ի բարեկարգութիւն վիճակին. այլ ազգն

ոչ մոռացաւ զնա, և աչք ամենեցուն ի ճանա-

պարհս նորս յառեալ կային Այն ինչ լոթ մու-

հուան Վաթուղիկոսին Եփրեմին Հասանէր, և

բան զընտրութենէ ինէր նորոյ Հայրապետի, սպին

Համօրէն սկսեալ յափանց Գանգէսի ցեղերս Նե-

փախի, և ի Կարապետեան լերանց ցիմանուս, միա-

յերկինս, վաղվազարի Թարգոս առաքեալ մի յեօթանանից (°) եկեալ յԵդեսիա մկրտեաց զարքայն Հայոց Արգար և զայլս բազումս. այլ որք զկնի նորա թագաւորեալք, վերասին կռապաշտեցան, և քրիստոնէութիւնն հազիւ պահպանիւր ի նոսա. մինչև սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ ի ցեղէ Արշակունի թագաւորաց, եկն ի Հայաստան կրեաց ազդի ազգի չարչարանս, և քարոզեալ զԱւետարանն, դարձոյց զազն և զմեծն Տրդատ արքայ ի Քրիստոնէութիւն. և եղև հիմնագիր եկեղեցւոյն Հայոց ուստի առաքեալ Հայոց ասացաւ և պատուի յոյժ*): Եպիսկոպոս էր սուրբն Գրիգոր և Պապն Սեղբեսարոս ի չորրորդ դարու ձեռնադրեաց զնա անձնիշխան Վաթուղիկոս Հայոց (74): Վաթուղիկոսունք որոյ Վթուրն Եջմիածնի հաստատուն թէ իշխանութիւն և կոչումն նոցա շարունակաբար յամենայն դարս ժամանակաց իջանէ յաշորութեամբ ի Ս. Գրիգորէ վասն

(*) Եւ վերջ յարգանք ընդունեն զսուրբն Գրիգոր, և ցեղեն լինել առաքեալ իւրեանց, միայն առ նոսա միանգամայն օտարութիւն աւանդութիւնք են զբրբայն, որպէս երեւի, սոքա բանակաւ լինին ընդ Հայս սեպուհական կամելով ինքեանց չեղ.

(74) Օտարութի միանգամայն և անտեղի կարծիք, թէ սուրբ Լուսաւորիչն ի Սեղբեսարոսէ ընկալաւ ձեռնադրութիւն եպիսկոպոսականութեան:

Չայո կարծիս որժարեցին թէ և ոմանք ի աղիտաց մերայնոց, այլ հմտագայք միշտ մերժեցին և մերժեն. զի սուրբն Գրիգորիտ ընկալաւ զատիճան քահանայապետութեան ի Ղեւոնդայ Պարթմարքէն Վեսարիոյ, յաղորդէ Առաքելոյն Հայոց յաստաննոյց Թաղքէի, որում յայտնապէս վկայեն և պատկառելի պատմիչք Աղգիս և Աղաթանգեղոս ժամանակակիցն և զիւսնադարին Տրդատայ մեծի, միշտ քահանայապետ յանուանէ զսուրբ Հայրապետն մեր նախ քան զգնորն ի Հռովմ թէ և երթն ի Հռովմ չէ տակաւին պատմաբանական յայնցուցութեանք վկայեալ:

Զայսմանե սակաւութ միայն յիշատակեալ կամեցայ աղբիւ ընկերացողք զիւրաւ կարծիս զայս որ ցարդ թէ և ոչ սակաւ քանակութեանց ինք եղեալ, այլ միշտ մերժեցաւ. և դատապարտեցաւ իսկ թէ քո կոմք իցեն յապալես իրացն հարկ լինելոյ, զպատմութիւնս մեր արժանահատոս աստուծոյ տունեք քեզ ընթերցու և զՈՒՅԻՔՈՒՄ գաղանց թղթոյն և Վարդապետ քաղմանմաւ և արդիւնաշատ վարդապետի Շահնազարեանց Սեք յօտարութեան ոչ զպատմութիւնս ունիմք տալիս աշայց, և ոչ ժամանակի զանձն յնդարձակ քննութիւն և մերժումն կարճեացք տալոյ:

որոյ ի սկիզբն ամենայն բանից իւրեանց օրհնութեան, պարծանք յիշեն զսրբանեալ արքայն ռա՛րա՛ որ պահպանի Եջմիածին:

Պատրիարք Վաթուղիկոսն Եջմիածնի ճանաչի զուրև եկեղեցւոյն Հայոց. նա միայն ունի զիշխանութիւն օրհնելոյ զմեռուն և կարեկոյ զկալսկոպոսունս ի հովուութիւնս վեճակաց նա՛ հակէ ի վերայ եկեղեցական գործոց կրօնի լարուց և ընդ նա միայն կարէ ներել զյանցանս որ ընդ դէմ կանոնաց եկեղեցւոյ և յամենայն պաշտամունս ժամերգութեան յիշի անուն նորա, որչափ կրօնական գրեան լինին ի Հայ լիզու, ընծային ի լոյս հրամանաւ նորա և նա հպատակէ կանոնաց ժողովոցն թէ տիեզերականացն և թէ ազգայնոցն:

Վաթուղիկոսն միայն օրինական ընտրութեամբ կրել կարէ զայս տիտղոս յառաջին ժամանակայն է յառուս թագաւորացն Հայոց ժողովէին յընտրութիւն նոր Վաթուղիկոսի յեկեղեցական և յաշխարհական կարգէ և համաձայն հաճութեամբ որոշէին զոմն ի նոյն պաշտօն (երբմն ընտրեալ լինէին "per acclamationem" ի վերջին ժամանակա թուլացաւ ազգեցութիւն աշխարհական մասին ընտրութիւնն յանձն լինէր եկեղեցականաց, բազում անգամ միայն միանձանց, լայց զարձեալ ժողովորդք թէ նուազ թէ աւելի, մասնակից լինէին ի նոյն, մանաւանդ ի վերջին ժամանակս (75):

Վարմնաւոր կառավարութիւնն միշտ յիրաւունս էր ընդունելոյ և հաստատելոյ զկաթուղիկոսն և զայնոց ցնեալ քննութեան թիւ կրասոս քր զպատմութեան յայնցուցութեանք:

(75) Ընտրութիւն Վաթուղիկոսին ամենայն Հայոց և օրինաւոր Գահնկալի սրբոյն Գրիգորի ի սկզբանէ ներքէ լեալք և պարտի լինել համազգային ժամանակցութեամբ, այն է հարձակութեամբ եկեղեցական և աշխարհական կարգաց. և թէ երբմն երբեմն եղին նապօրինաւորութիւնք, ըստ մեծի մասին յորժամ ողորմէին Հայաստան ի դաւանալէս վիշտ և հոգեսպար գերութիւնս անօրէն բռնակողաց լքեալ զարեալ կայր, զօ մերթ ժողովրդականք միայն ընտրէին զկաթուղիկոս, մերթ եկեղեցականք, մերթ ևս աշխարհք բռնակողք և ընդ համարին միայն քացաւորութիւնք և նպահանքեալ ժամանակին. իսկ այժմ յորովնեալ Աղբ Հայկեան շնորհիւ և յաւաւր և իսպաղաւար ինքնակալութեանց վայելէ զանդուրդութիւն և տէր է իրաւանց իւրոց, չէ օրէն անսարքեր. հայեւ ընդ այս նախնաւոր սովորութիւն:

տի 1836 ամի ել կարգադրութիւն գործոց Ռուսաստանի Հայոց եկեղեցւոյ յորում թող զկանոնաւորելն զարտաքին յարաբերութիւնս նորա, ժողովեալ են գովանի չափաւորութեամբ հին ծէսք, սովորութիւնք և կանոնք եկեղեցականք: — Այսու կարգադրութեամբ ընտրին այժմ կաթողիկոսունք Էջմիածնի, յորոց առաջինն եղև Նիքոսէս Ե. Յովհաննէս Ը. Վաթուղիկոս վախճանեցաւ 17. մարտի 1842 ամի. Սինհոգոսն յայտարարեալ կառավարութեան զմահողին խնդրեաց տնօրինել զընտրութենէ նորոյն. և ապա ծանուցեալ և ամենայն վիճակացն Հայոց ի Ռուսիա, ի Տաճկաստան, ի Պարս, և ի Հինդս, խնդրեաց առաքել զպատգամաւորս յընտրութիւն Վաթուղիկոսի. վիճակ իւրաքանչիւր առաքել երկուս պատգամաւորս, եկեղեցական և աշխարհական, եկեղեցականն է Առաջնորդ վիճակին, որ պարտի կամ անձամբ անձին գտանել կամ զայլ զք ի տեղի իւր առաքել. աշխարհականն ընտրի միշտ յիւրեւելի մելիքաց, իշխանաց, իւզբաշեաց ևն. որ ընտրութեանն օրօշի, երկրորդն յետ տարիսարձի մահուան Վաթուղիկոսի. իսկ տեղի ընտրութեանն եթէ չլիք ինչ խափանարար է Էջմիածին. ընտրեալ պատգամաւորք թէ ոչ կարացեն անձամբ գտանել ի ժողով ընտրութեանն, կարեն զհաւանութիւնս իւրեանց գլով հաղորդել Սինոդին. բաց ի պատգամաւորաց մասնակցին յընտրութիւնն անդամք Սինհոգոսի, և վեց պատուարժան եպիսկոպոսունք ի միաբանից Էջմիածնի. Հրաւեր Սինհոգոսին ուղղեալն առ Պատրիարքն Վ. Պօսոյ ի մասնակցութիւն ընտրութեանն, սկիզբն ունէր այսպէս:

« Գերապատիւ Պատրիարքին Հայոց մեծի Աստուածապաշտ մայրաքաղաքին Վ. Պօսոյ Սրբազան Աստուածատուր Արքեպիսկոպոսի, հարազատի Մայր Եթուոյ սրբոյ Էջմիածնի խնդալ ի Բերիտոս, . . ի սոյն միտս և որ առ Երուսաղէմայն Պատրիարք, որովք յետ զմահ ծանուցանելոյ Հայրապետին, խնդրէին հրաւիրել յամենայն վիճակս իւրեանց յընտրութիւն աշխարհական և եկեղեցական պատգամաւորաց ի գտանել Էջմիածին. Ընտրութիւնն սկսեալ ի 15. ապրիլի 1843 ամի տեւեաց զերիս աւուրս և ընտրեցաւ Ներսէս

Արքեպիսկոպոս Հաճադիզեան Առաջնորդ Բնաւորապետ և Նախիջևանի:

Ի բաց առեալ զժողովուրդս Հռովմէականն կայսերութեան, Հայք զուխ ունելով զթագաւորն իւրեանց, յառաջ քան զամենեւին ընկալան զքրիստոնէութիւն. կազմուած եկեղեցւոյն Հայոց ըստ նիւթականին նոյն է որ ինչ եկեղեցեաց Եունաց և Լատինաց. իսկ ըստ իմանալոյն միջինն երկոցունց 77). զսկզբնաւորութիւն իւր

(77) Ընդհանրապէս շատ յոտարագրի ունեցն է կարծիս են տակաւին թէ եկեղեցի մեր ի հերետիկոսութիւն չեղեալ է յուղղափառ վարդապետութենէ. թէպէտ և ճշմարտախնդիր և բանագէտ անձիք յամենայն ազգաց իրատես և անաչառ մտք քննեալ վկայեցին և վկայեն զանախա մաքրութենէ, զուղղափառութենէ և զանարատութենէ Հայաստանեայց սրբոյ եկեղեցւոյ, մտաւանդ յորժամ լանիք մերադեպ և օտարազնեայ Հայագէտ գիտնականաց եկեղեցական և վարդապետական ինչ ինչ կարեւոր գրեան թարգմանութեամբք բացառաւ քննութեամբ առաքի եզան ուսելոյ աշխարհին:

Ձայս դատապարտելի կարծիս և անտեղի թշնամեաց բանս ի սկզբանն առին զմէնդ և խօսեցան Յոյն և Լատին պատմիք և եկեղեցականք, յորժամ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցի կարճեաց զարաբերութիւն իւր ընդ նոսա:

Ի նոցանէ առեալ միամտօրէն և յետոց կրկնեցին և աղաղակեցին բանիւ և գրով զՀայաստանեայց եկեղեցւոյ « հերետիկոս », « միաբնակ », « հետադարձ », « Եւտիքական » ևն. հակառակ վարդապետութեան հեռան և Փրկչին տիեզերաց Ձայսպիսի թշնամեաց բանս և ծանրաւոր օտարտի անուանարկին զմեք և խօսեցան շատ կամ սակաւ անձիք ի նադարեան և ի միջնադարեան ժամանակս. ապաքէն ըստ մասին ինչ ներելի են, զի յայնպիսի խաւարամած, մեղաւանդ, վայրենի և եղբայրատեաց դարկեցեալք և անեալք, ոչ այլ ինչ ձիւս հոգեկան բարեմասնութեանց, և զպտուղս եղբայրատէր առաքինութեանց ունէին թողուլ զկնի իւրեանց, բայց թէ զոր թողին, թշնամես, հայհոյես, բամբասանս և անէծս, և անաթեմայս, ծնունդս չարին իսկ զի՛նչ ասեմք արդեօք պատուելի ուսելոցն ոմանց վերջնոյս ժամանակի, որք ոչ գտնեմանս արձագանք տալ ի տասնինեքորդ դարու փոռեալ ժանկոտեալ, դատապարտելի կարճեաց նոցին, գիտութեամբ կամ անգիտութեամբ — Հ. Մօսկէ ձեռվիթ, ի « Lettres éditantes », հատ. 1. — էրես 255 — 256. Ե արեւելագէտն Լաբրոզ, ի « l'histoire du christianisme d'Ethiopie et d'Arménie », 1. հատ. 1729 էրես, 327 և 328, զոնն զՀայս « միաբնակ » և « Եւտիքական » և « Եւտիքեան » . ի նոյն կարծիս է և Պ. Բ. Ս. Ս. հեղինակն Священно-Церковная География, ի. որ յառնելն զընդհանուր տեսութիւն զԵրեւելեան եկեղեցւոյ այժմեան դրութենէ, էրես 189 զն. « 1. Ընդ-

էտու ի Յունաց 78) այլ ի վերջոյ առանել Զը-

հանրական ուղղափառ եկեղեցի Յունաց, 2. Եկեղեցի Գաղղեացոց Նեստորեանք, միացեալ Յայք, կամ Քրիստոնեայք սրբոյն Թովմայի. 3. Եկեղեցի միաբնակաց կամ Եւտօքսականաց, Յակովբեանք և Հայք և եւնոյն դարձեալ երես 170. « Այսպէս, Թէև ուղղափառք մնացին ի Յունաստան, յեկեղեցիս յԱնտիոք և յԵրուսաղէմ, այլ կամ յանդարտութեան, կամ ընդ լծով Լատինաց, Մահմետականաց, Նեստորականաց, Հայոց, և այլոց հերետիկոսաց և:

Իսկ Պ. Ա. Օրբոլսկիյ ի դասագրի ընդհանրախօս աշխարհագրութեան իւրոյ Ս. Պ. բուրգ, 1863, երես 106, ի խօսելն զգրծոց ազգաց Ռուսոյ, զեն զՀայս ու Նեստորական և:

Եւ «Московская Вѣдомости», շրջադէպն 1866 թիւ համար 203, խօսեցեալ զընտրութենէ Կաթողիկոսին Եմիւսանի գայ առել . . . և Ներհակ մին յառաջ բերեն Թէ միայն Եմիւսանի Կաթողիկոսն է օրինաւոր յաջորդ Ս. Լուսաւորին Հայոց, բայց այս կարծիք լուծի պատմական հիմն. ի ժամանակ աւերմանն և եղծմանն Հայոստանի ի Սասանեանց, Կաթողիկոսն Հայոց փոխադրեցան ի Դվին, ուր և շեղեցան ի հերետիկոսութիւն ի Կաթողիկէ ուղղափառութենէն ի ժամանակ տիեզերական յորորդ Ժողովոյն Յետ Դունայ, աթոռ Կաթողիկոսն քսան և հինգ անգամ փոխադրեցան տեղովն ի տեղի, ընդ որս և ի Կ. Պօլս զինի, յամի 1294 թընակութիւն կալան կաթողիկոսութեւ ի Սիս արքայանիստն Ռուբինեան իշխանութեան, ուր կաշին ծնացին դար և հին ժամանակաւ ցամա 1441, յորում փոխադրեցան յԵմիւսանի և:

Թող զիշխատակեալսս, են և բազումք ի հնոց և նորոց որք յայսպիսիս զառանձեալ են Թիւր և անտեղի կարծիս զմէնդ. մեք զի ի վեր անդր ի յառաջաբանի մերում աղգարարաք Թէ, չունիմք ի ձեռն զըրուածս, ուստի և զիարեմք յառաջ բերել զանս նոցա. Թող տէր յաջողեցէ յայլում զիպող ժամանակի խօսեցցուք. միայն աստանոր իւր ի պատասխանի և ի կարճումն զբանաստեանց և անհիմն կարծեացդ, շատ համարմք առաջի առնել յընթերցումն դոցին արդոյ զբազիտացդ զԹուղթս Ներսիսի Շնորհալոյն մերոյ և այլոց ուղղափառ հարց սրբոյ եկեղեցւոյս մերոյ: Եւ և ի ջնստագովութիւն անբիժ վարդապետութեան և դաւանութեան եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, ըզբանս Պ. Եղուարտայ Գիւլբէրի, որ կարկէ զըրաբան լեզու ի շատակեցդ այսպէս. «Դաւանութիւն արեւելեան եկեղեցւոյն Հայոց որ ընդ իշխանութեամբ Կաթողիկոսին Եմիւսանի, և վարդապետութիւն նորա զմարտեղութենէ (Բանին) անդիւստեան է ոչ սակաւ հակառակութեանց և զըրուածաց: Արեւելոսեան եկեղեցիք որք այսու խնդրովս զբաղեցան, ունելով անկատար հմտութիւն հայերէն լեզուի, յորմէ և անկարողեալք իսկապէս զիմաստս Հայացի զըրուածացն ըմբռնելոյ, ստացան միայն Թիւրի ծանօթութիւնս, և ընթերցողացն առաջի արարին անտեղի կարծիս. ի բովանդակ գրեանս, ի լոյս ընծայեալս մին և ցայտմ յԵրուսաղ, յորս հարցումն է զՀայոց, ոչ չափարիտ պիտիլ թէ Հայք ընկալեալ են զաղանդն միաբնակաց, զորս

ոովմայ հետեւեցաւ քան Կ. Պօլսոյ 79), վասն զի ի վերջոյն ոչ սակաւ տալանալիք տեսանէին իւր-նազոյութեան նորա*):

Ի դանդ Եւտօքսիայ, որ ուրանայր զերկուս ըր-նութիւնս ի Քրիստոս, տարածեցաւ ապարէն և ի մէջ Հայոց, և ընկալիալ եղև ի վանականաց ումանց, ևս և յիսկալկոպոսաց**), այլ լրութիւն ի-

քարոզեցին Եւտօքս վարդապետ Կ. Պօլսոյ և հետեւողք նորա Դիոնիսորոս պատրիարք Աղեքսանդրիոյ, և Յակովբ Բարսաղոս Եմիւսան, որք ընդունէին ի Յիսուս Քրիստոս միայն զմի բնութիւն, այն է աստուածային: Այսպէս Հայք Մանիէ ճեղգիթ, որ ճանապարհորդեաց ի Հայս և յօրինեաց ընտիր զըրուած ին ի վերայ հին պատմութեան, և ներկայ զըրութեան երկրին (Հայաստանի), և արեւելագետն Լազարոս բողոքաբան, որ զրեաց «Զպատմութիւն Քրիստոնէութեան Եթովպիոյ և Հայաստանի» համաշայնեալ են պնդել, Թէ Հայք են միաբնակք, և Յակովբեանք, այլ միանգամայն անտեղի է այս կարծիք. վասն զի Հայք ոչ միայն մեքսալ են և մերժեն զԵւտօքս և զաղանդաւորս նորա, և զանուանս նոցա Թուեն ընդ այլոց հերետիկոսաց, զորս նշովն եկեղեցի նոցա, այլ և յայտնապէս խոստովանին որպէս Լատին և Յայ եկեղեցիքն, զերկուս ըր-նութիւնս, զերկուս կամս, և երկուս ներգործութիւնս ի Քրիստոս Յիսուս Որպէս զի կարճեցուք զնոսի կարծիս, ընդ որով արկունեն զաղդ մի յարգ, ըստ այնչափ ձեռք ևն Տէս «Histoire. Dogmes, traditions et liturgie de l'Eglise Arménienne orientale. par M. Edouard Dulaurier, Paris. 1859. page I. introduction.

(78) Երեւի Թէ հեղինակին ի ձեռնարկութիւն սուրբ Լուսաւորին ի Ղևոնդեայ անկարկեն բառքս այն է անելն զըր-կըզմաւորութիւն իւր էտու ի Յունաց. բայց Ղևոնդեայ Պատրիարք Կեսարիոյ Թէ և ազգաւ Յայն, այլ զաթոռ ունէր Թաղթէի առաքելոյն Հայաստանեայց: Հայք նախ քան զա-մենայն ազգս ընդգրկելով զքրիստոնէութիւնն, որում վկայէ քաջահմուտ արեւելագետն Սէն Մարթէն, և մերս արգոյ Հա-կըստահուգէն ի քանի մի տեղիս յընթացս բանիցս, զի՛արդ ա-պա եկեղեցի նոցա ի Յունաց անուն զսկզբնաւորութիւնն:

(79) Հայաստանեայց եկեղեցի չունէր կարտութիւն հետեւ-լոյ միոյն և միևնոյն. իսկ Թէ սեր և խաղաղութիւն պահպա-նէր ընդ ամենեւին, այդ շատի բնաւ հետեւել:

(*) Յոյք ոչ սակաւ տառապանս և հալածանս յարուցին ընդ-դէմ Հայոց և եկեղեցւոյ նոցա, մանաւանդ ի վառճան Թ. և ԺԱ. դարուց:

(**) Պատրիարքն Հայոց Կ. Պօլսոյ և քանի մի եպիսկոպոս-սուք ընդ դէմ զինին Հոովմայ, անարժան պատրիարքական անուան Եփրեմ Աղբիանուպօլսեցի որ յժիժ դարու ապօրինա-որութեամբ ինքեան սեպհականեաց զաթոռ Պատրիարքական

կեղեցւոյն և Վաթուղիկոսն միշտ մերժեցին դայն, և բազում անգամ հրապարակաւ դատադարձեցին*):

Իշխանութիւն Պապին Հռովմայ ի վերայ եկեղեցւոյն, Հայոց միշտ մերժեցաւ ի Հայոց. ըստ ասելոյ աստուածաբանից նոցին, զայսպիսի իշխանութիւն ունի Պապն Հռովմայ յԱրեւմտեան և կեղեցւոջ իւրում միայն, և Վաթուղիկոսն Հայոց յիւրում Արեւելեան եկեղեցւոջ:

Հոգեորականք սոցա որպէս միւս երկուց եկեղեցւոցն կազմեն զառանձին ընկերութիւն տարբեր միանգամայն յաշխարհականէն, և բաժանեն յինն կարգս ըստ աստուածաբանական վարդապետութեան զինն դասուց հրեշտակաց առաջի վաթուոյն Աստուծոյ. նախավաթու և պուխ է Վաթուղիկոսն, երկրորդ յետ նորա Պատրիարքունք, ապա Արքեպիսկոպոսունք և Եպիսկոպոսունք. զանազանութիւն սոցա (Արքեպիսկոպոսաց և Եպիսկոպոսաց) միայն ի տիտղոսն է, և քահանայք, սորա երեքին՝ առաջին աստիճանքն են հոգեորականութեան. յետ առաջնոցս են երեքին սորա Աւագ Սարկաւաղունք, Սարկաւաղունք, և Քահանայք, յետ ամենեցուն Սաղմոսասացն, Ընթերցողն և Դոնապանն:

Չաստիճանէ և զիշխանութենէ Վաթուղիկոսին ի վեր անգոր խօսեցաք որ ինչ արժանն է. իսկ Պատրիարքունք Երուսաղէմի և Վ. Պօլոյն են փոխանորդք Վաթուղիկոսի. Արքեպիսկոպոսունք նշանակին առաջնորդք վիճակաց, և Եպիսկոպոսունք՝ յաղորդք, և այլ եկեղեցականք ի պէսպէս գործս: Ի Վաթուղիկոս և Եպիսկոպոս ընտրին միշտ միակեաց կրօնաւորք, և ընակին ի վանուքահանայք ընտրին ի ժողովրդոց և առնուն զկարգ ձեռնադրութեան Եպիսկոպոսէ:

Ի Վ. Պօլոյ, մեծամեծ հալածանս յայոց ընդդէմ այնողիկ, որք ոչ ընդունէին զմի ընտրութիւն ի Քրիստոս. Վաթուղիկոսն իջմիտմէ և մեծ մասն եկեղեցականոց Հայոց միշտ հեռեկանքն յայտնուէ (երկուս ասեմք բնութիւնս ի Քրիստոս և մէք ուղղափառ մտք. զանչիօթ միաւորութիւնս յայտ արարեալ ընդ դէմ եւտիքեայ, և մի ընդդէմ Նեստորի):

(*) Մեծահռչակ աստուածաբանք Հայոց Ներսէս Շնորհ. Վաթուղիկոս, և Ներսէս Լամբ. յայտնապէս մերժեցին զայս աղանդ:

Քահանայք պարտին ամուսնանալ նախ քան զձեռնադրութիւնն, ըսցն լինել միապետալք:

Եւ կամուտք Վաթուղիկոսին (Վաթուոյն) զոյանաւ:

Յարդեանց նուիրատուութեանց ուխտաւորաց:

Վանուց Հայոց:

որք ժողովին ի ժողովրդոց միանգամ յետ երկից ամաց:

Ի զոյից վախճանեալ մեծաստիճան եկեղեցականաց:

Ի մեծ գումարաց նուիրելոց Եպիսկոպոսաց ի քահանայից և ի ժողովրդոց վասն Ս. Միլեոնի:

Ի տարեկան տրոց ցիւղից Էջմիածնի, յորոց մեծն է Էջմիածնին:

Եպիսկոպոսունք շահին արդեամբք վանուց իւրեանց և ի պէսպէս տրոց ժողովրդոց իւրեանց, զորս յստաջ ի վնասակար դէպս ի կիր առնուին. սոցա հասանեն և զոյք վախճանեալ անզաւակ քահանայից թիմից նոցին. հինգք են համօրէն վիճակք Հայոց ի Ռուսաստան 80):

Ոչ ամենայն քահանայ Հայոց ունի զորոշեալ ինքեան ծուխ. են գեղք, յորս գտանին երեք, չորս քահանայք և ամենեքեան մասն յարդեանց հովուեցնոցն առնուն. յայնպիսի տեղիս մինն ի նոցանէ զաւագութեան ունի պատիւ, և յինչ յինչ դէպս իշխէ միւսոցն. ի բազում տեղիս ի շինութիւն պիտոյից եկեղեցւոյ և քահանայից են պղկք, պարտէղք, անդք, արօտք, և ըն. և սեղհականութիւնք են եկեղեցւոյ, այլ գլխաւոր արդիւնք քահանայից են տասանորդք արմտեաց՝ զոր ստանան ի ժողովրդոց և բաժանեն ի մեջ իւրեանց, աւագերիցուն բաժին հատանկով կրկին. Վասն ծիսակատարութեանց և օրապնագործութեանց աղօթից, տնօրհնաց, թաղման, մկրտութեան և ըն. առնուն վարձ ինչ՝ այլ ոչ որոշեալ. յայնպիսի դէպս նուէրք լինին և եկեղեցւոյ. զօ. ի մեռանէ ուրուք՝ ամենայն հանդերձք նորա հասանեն եկեղեցւոյ 81):

(80) Վեց են Արքեպիսկոպոսական վիճակք Հայոց ի Ռուսաստան. Երևանայ, որ համարի Թէմ Վեհափառ Վաթուղիկոսին իջմիտմէ, Տփլիսայ, Շամախայ, Դարբասղու, Հաճղէրիանի և Նոր-Նախիւեանի:

(81) Զհանդերձս մեռելոյն, որ և կողպաւտ ասի, սպոր են ի տեղիս տեղիս քահանային տալ, և ի տեղիս տեղիս Ժամակոչաց:

Հայ քաջանայք՝ դրիժե առանց բացառութեան անկիրթք են. ի պատմանեկական հասակի իւրեանց պարսպին ի ծառայական արհեստս կամ՝ ի տուրևառս. ապա ցուցեալ զբաղձանս լինել քաջանայ, ընտրին ի ժողովրդոց և ընծային ի նոյն կոչումն. պաշանջի ի նոցանէ միայն գիտել և կատարել զեկեղեցական ծէսս և արարողութիւնս. և յետ առելոյ դաստիճանն, նախ քառասնօրեայ պահօք և աղօթիւք սրբաւ զանձինս, ապա մատչել ի քաջանայագործութիւնս Երիցս (հեղինակն դնէ երկեցս սխալմամբ) յաւուրն՝ յառաւօտու, ի ճաշու, և յերեկոյի պաշտին ժամերգութիւնք և վասն իւրաքանչիւր աւուր են առանձին առանձին երգք և աղօթք:

Ի կիւրակէս և ի մեծահանդէս աւուրս մատուցանեն զպատարար. յայլ աւուրս՝ յորժամ տուրս ընկայցին յումբէ:

Բազում անգամ օրինադրեցաւ յաւուրս Սիւրակէից քարոզել յեկեղեցւոյ զբանն կենաց, այլ ոչ բնաւ լսելի եղև. զի քաջանայք տղերք են:

Պակասի ի սոցանէ և օրինաւոր գրեան վարդապետութեան քրիստոնէական հաւատոյ և օրինաց. զոյ տպադրեալ յԵրևան (փոխանակ ասելոյ ի Տիխիս) Գրիստոնէական վարդապետութեան հրահանգ ինչ, յօրինակէ Գրիստոնէականին Պղատոնի Մետրապօլիտն Ռուսաց, ըստ համարի իսպառ անուղիղ, նա լծէ մեծ մասն քաջանայից անկարանան ըմբռնել զայն:

Յաւազ հինգշաբաթու Հայ քաջանայք լուսնան գոտս ժողովրդոց, ժողովուրդք խոստովանին քաջանայից, իսկ ի չգտանել քաջանայի կարեն խոստովանել և աշխարհական անձին. մինչև անգամ եթէ մօտալուտ վտանգ ումբ առաջի կայցէ որպէս ընդ փլածովք անկանել, ի բարձանց գահավիժիկ ևն. առ ի չկարելոյ հաղորդ գտանել կենարար Մարմնոյ և Արեան Տեառն, սակաւ ինչ հող արկանէ ի բերանն:

Քաջանայս կոչն անուամբս «Տէր», յողջունելն զնա ասեն «օրհնեա՛ Տէր», և նա ասէ «Աստուած օրհնեցէ», զվարդապետս կոչն «Հայր սուրբ», յողջունելն զնա ասեն «Աստուած օրհնական», և նա պատասխանէ «Աստուած»:

տուած պահապան», ի Զատիկն ողջունեալ զմիմեանս ըստ սոփորութեան Յունաց ասեն, «Գրիստոս յարեաւ ի մեռելոց», և միւսն «օրհնեալ է յարութիւնն Գրիստոսի»:

Սրօնական դատք և վճիռք Հայոց լինին ի ձևս Եպիսկոպոսաց և հոգևոր ատենից նոցին. և են զկաւարապէս վէճք քաջանայից ընդ միմեանս, բողոք աշխարհականաց զեկեղեցականաց, անբասականութիւնք ընդ մեջ ամուսնաց, այլ լուծումն գրեթէ անհնարին:

Մեր ի վեր անդր խոսեցաք զՀայոց Պապականաց (УНІАТЪ) և դարձեալ սակաւօք երկրորդեմք աստէն. Ասացաք անգամոր լծէ Հայոց եկեղեցին ոչ երբէք բաժանեցաւ ի Հռովմէականն յայտնի վճռով, և լծէ բազում անգամ խոստովանեցաւ լծէ ոչ զեկեղեցական Պապին, դոնէ զպապութիւնն իբրև կեդրոն եկեղեցական միութեան. այլ զօղ միութեան նոցա պնչալի լծոյ էր, մինչ զի երբեմն ի Հայոց, երբեմն ի Լատին քարոզաց փորձ փորձեցաւ յառաւել ամրապնդ հաստատել զՀայս ընդ Հռովմէական ամուսնոյն. ինքեանք Պապք Հռովմայ պահանջէին միայն զմիութիւն վարդապետութեանց և խոստովանել զպապութիւնն, տալով Սաթուղիկոսին զամենայն իրաւունս Պատրիարքական, և խոստովանելով զանկախութիւն եկեղեցւոյ նորա ի ներքին վարչութեան իւրում:

Մեծածիպն փորձքս այսորիկ երկուս ծնան մասունս. մի մասն բառեալ կամեր իսպառ զաղպային եկեղեցին Հայոց փոխելով զեկեղեցական (գրաբար) լեզուն ի Լատինականն, որպէս ի միս Երևանոնան Սաթուղիկաց եկեղեցիս, զՀայերէն աւարտողութիւն պատարագին ընդ Հռովմէականին, բառեալ զպատրիարքութիւն և կաթողիկոսութիւն, և փոխան կաթողիկոսի գահերէց ժողովրդեան, կամ գէթ սոսկ անուամբ պատրիարք. միւս մասն կամեր պահպանել անխախտ զամենայն որ ինչ ազգային է լծէ զբնական ի պատարագին լծէ զծէսս և սովորութիւնս, և լծէ զամենայն ինչ, այլ պահելով զամբողջութիւնն՝ միացուցանել ընդ Պապականին — Յառաջնոցն անտի էր Բարդուղիմէոս եպիսկոպոս Լատինաց և Յովհան Գոնիցի աշակերտ նորա յամի 1317, որոց ելեն

Հիսկեղձք բաղումք ի հարաւային սահմանս Կով-
կասու, ի Տփլիսի, ի Նախիջևան և Երիմ, որք
հաստատեցին զկրօնական ընկերութիւն Հայոց
Ունիթորաց, հիսկեղաց ի սոյն նպատակ:

Անհետացան Ունիթորք, միայն ի նոցանէ կանդ-
նեալ եկեղեցիք մնաւոր իւրք մնացեալ իցին թե-
րեւ 82): Այսպէս և Յիսուսեանք, և այլ Լատին
քարոզիչք ջան ի գործ եղին վասն այսորիկ թէև
Պապք Հռովմայ արգելութիւն դրան ամենայն, որ
ինչ ի կործանումն բերիւր ազգային եկեղեցւոյ
Հայոց, և փոխելոյ արարողութեան պատարադին
ի Լատինականն, և ցուցանէին զհաւանութիւն
իւրեանց երկրորդ կողմանն: Հայք Լեհաստանի
պատրիարքաւն իւրեանց յամի 1616 միաւանե-
ցան ընդ Հռովմայ:

Ղիսաւորագոյն յերկրորդ կուսե եղև Մխի-
թարեան ուխտ հիմնեալ ի սկզբանն ի Մորա,
ապա ի սուրբ Ղազարն Վենետից: Մխիթար
Հայ վանական ծնեալ ի Սերաստիա փոքուն Ա-
սիոյ յամի 1676՝ այր ուսումնասէր և ազգասէր,
լին հոգեւոր և մտաւոր բարեմասնութեամբք, և
սիրող Եւրոպական լուսաւորութեան, կամեցաւ
յոսին կանգնել գտաւարեալ ազգ իւր: վասն
որոյ նուիրեալ օգտի նորա զանձն իւր, հպատա-
կեցաւ Պապին Հռովմայ, և ըստ նորայն թոյլ-
տուութեանն հաստատեալ զմիսրանութիւն և
զվանտ ուր ընկալեալ լինէին միայն Հայազգիք:
կառոյց գտարարան, և սկսան ինքն և ընկերք իւր
և յաջորդք թարգմանել զղիտ յամենայն լե-
զուոց ի Հայկականն, և առաքել կարաւանաւ ի
Հինգս և ի Պարս, և այսպէս օտն առ օտն յա-
ռաջ խաղացեալ, ջան ցնեն ի լուսաւորութիւն
ազգին:

Մխիթար՝ ըստ յայտնի ցուցանելոյ բնաւորու-
թեանն իւրոյ, էր այր օմն նման ներսիսի (Վա-
թուղիկոսի):

Բաղում ին Հայ Հռովմէացւանք ի Վրաս-
տան, որք յայժ ցարչին ի միւս Հայոց և ոչ ա-

նուանեն զինքեանս Հայ, այլ Կաթոլիկ, որպէս
թէ անունդ կաթոլիկ զազգութիւն յայտ առնէ:
յարարեիրութիւն նոցա ընդ Հռովմայ է ի ձեռն
Իտալացի կրօնաւորաց:

Բայ աստի փորձք տեսան ոչ սակաւ միաբա-
նել զեկեղեցին Հայոց ընդ Յունականին, և թէև
ոչ յաջողեցաւ, բայց յարեմտեան ախուսե Եփ-
րատայ ի հիւսիս յԵւրոսկերայ, և 30 ժամուք
հետ ի Տիարպէքիւրայ (Տիգրանակերտ) են վեց
գեղք Հայոց, յորոց մեծագոյնն է Ալա կամ Ա-
ղունտս, որք միացան ընդ Յոյնս:

Ջանացին և Բողբաջկանք: Բազկեան քա-
րոզիչք (միսիոնար) բացին ի Հուշի վարժարան
Հայոց, որ փակեցաւ հրամանաւ Վաթուղիկոսին,
իր փնտստար ինչ:

Չայլ դպրոց ինչ և տպարան հիմնեցին Անդ-
ղիացիք ի Վալկանայ:

Ռուսաստան աշխատ չեղև երբէք դարձուցա-
նել զՀայս յիւրն եկեղեցի:

Այն ինչ յաւարտ կյանքի տպագրութիւն գոր-
ծոյս, հասուցին յունկն մեր պատալին լուր: Թէ
առաքնի և բարեշաւիղ այրն օգտամատոյցն
հայրենակցաց իւրոց, Պատրիարքն Էջմիածնի և
Վաթուղիկոսն ամենայն Հայոց Ներսէս, յետ
անձնանուէր և եռանդազին ծառայութեանն Ե-
կեղեցւոյն իւրոյ և Տէրութեանն, յանկարծաչաս
մահուամբ լիք եթող զաղցաւ որ կեանս աստեաց,
ի 13 Փետրուարի այսր ամի (այս ինքն 1857) ի
Տփլիսի, ի հասակի 96 ամաց, զառամեալ և ան-
ցեալ դաւորքք, նուազեալ և հիւժեալ բնակա-
նապէս (Ֆիլիքապէս) և բարոյապէս, դարձեալ
ոչ յետս կատեր և թուլանայր ի տաճիկ տաւա-
ղիկ զհօտ իւր բանաւ որ մինչև նաև ցնակնթեաց
երեկոյ մահուանն:

Երշատակ և արարք նորա կայցին մնացին յա-
ւերժ ի յուշ և ի միտս երանապարտ Հայ ազ-
գի որ ընդ երկար զգալոց է զկորուստ իւր:

Դարապատումք յարգանքք աւանդեցեն զա-
նուն նորա յապագային:

Ռուս Եւրոպական:

(Շաբուաւիկ):

(82) Ի բաղում գիւղերաց զանաւորն երկրակուս է տեսանել
զերեզմանաւորն նոցին և եկեղեցիս կիսակործանս: Զարոց
ասացաք լիովին ի մերում աշխատասիրութեան ոչ նուրբիւնք
հայրենեաց ի գաւառն երեւակուս:

մարդ ի վեր ի թորհրդեք ի թիկնս
 ժամ ողորմ, մի վեր ի թիկնս թիկնս թիկնս

Ի 21. Յունվարի այս 1873 ամի՝ մինչ
 րնթեռնում էի Санктпетербургскія
 Вѣдомости անուանեալ օրրասորական
 լրագրի նոյն աւուր 21 համարն, ստացայ
 և սուրբ Աթուոյ Էջմիածնի ուխտէն ի
 լոյս ընծայեալ Արարատ աղգածութեա
 Ամադրոյ 1872 ամի Դեկտեմբերի ամսա-
 տարակն, և այս երկուց հանդիսից՝ ո-
 մանց հատուածոց իմաստից միօրինակ
 իբր առ մի նպատակ ուղղութիւնն՝ առ ի թ
 ետ ինչ այս համառօտ խորհրդածութիւ-
 նն յերդու իմակարգակ քարտիգես:

Եւ ինչոն Անգլիական մայրաքաղաքի Աս-
 տուածաշունչ գրոց հիաստական ընկե-
 րութեան մէկ ժողովն մէջ այնպիսի հե-
 տաքբերական գրուած է մէջ բերուել, որ
 սեպագրաց յարգն և կարեւորութիւնն
 կրկին և կրկին հաստատուով՝ ցոյց է առ-
 ւել ուսումնական աշխարհին՝ թէ սեպա-
 գրաց զննութիւնը ոչ թէ միայն կարէ
 հնազոյն ժամանակաց արտաքին պատմու-
 թեանց աղոտ անցից վերայ լոյս ծագել,
 այլ և Աստուածաշունչ սուրբ գրոց հը-
 նապատում աւանդութեանց և պատմու-
 թեանց ևս կ'յաջողէ կանգնել բաղդում
 ձշմարտութեանց ապացոյց: Վիտնական
 Սիլիթ յառաջ է մատուցել գրաւոր ակ-
 ղիկութիւն ինչ, թէ ինքն (Սիլիթ) գտել է
 սեպագիր արձանագրութիւն, որոյ պատ-
 ճէնն նորաշաղախ կաւի վերայ դրոշմած,
 թրծած, կղմնտրած և աղիւսակներ ձեռ-
 ցուցած շինելով, նա ս'չ. միայն ստացել
 է այն աղիւսները, այլ և նոցա ընթերցա-
 նութեան հնարն ի ձեռս է բերել: Այս
 սեպաձեւ նշանագրաց արձանագրութիւնն

կարտունակ է յինքեան ջրհեղեղի իրիք
 մեծի պատմութիւնն, (արդեօք համաշ-
 խարհականի՞ն է, թէ այլ մասնաւորի,) և
 պատմութիւնն գրուած է յաւուրս Ասուր-
 բանապալ թագաւորի Ասորեստանեայց,
 Քրիստոսէն 668 ամօք յառաջ: Բնասա
 արձանագրութեան է այս վաղնջական տն-
 ցից պատմութիւնը, զոր Պ. Սիլիթն ընծա-
 յեալ է Քրիստոսէն 1600 ամօք յառաջ
 անցած ժամանակին:

Չառամեալ ծերունի ոմն Սիլիթ ա-
 նուն՝ պատմել է Իզմուբար թագաւորին,
 թէ ինքն Սիլիթ ի վաղ անցեալ աւուրս
 հրամանաւ զից շինել է տապան, և նո-
 րա մէջ զետեղել է իւր զերբաստանն և
 ծառայքն, և իւրաքանչիւր զազանաց և
 վայրի երէց տնտեսները, և իւր բոլոր
 ստացուածքն, որ վերահաս սպառնացեալ
 ջրհեղեղէն ազատուի. յետոյ պատմել է
 ջրհեղեղի անցքն և ստորագրել է իւրա-
 չէն տապանի ծովազնացութիւնը, որ վեր-
 ջապէս զկայ է առել Նիզիր լերին վերայ՝
 Ասորեստանէն դէպ յարեւել: Տապանի
 ի գլուխ լերին հանդէսըց յետ՝ Սիլիթ
 արձակել է առաջ մէկ աղաւնի, յետոյ
 մէկ ծիծեռնիկ, և վերջապէս՝ մէկ աղաւն:
 Չկիւր որոյ ինքն ևս դուրս է եկել տո-
 պանէն և սեղան է շինել և զոհ մատու-
 ցել զից:

Այս նոր գիւտն շարժել է գոլտում
 նական գործունէութիւնն Անգլիական և
 Վաղիական արեւելագիտաց, որք ցարկ
 կպատառէին սեպագրաց հետազօտութեան
 վերայ, և յայնմ հետէ սկսել են տպագ-
 րութեան մէջ ի վեր երեւիլ այս առար-
 կայի վերայ զանազան խորհրդածութիւնք,
 որոց առաջինն է երեւելի արեւելագէտ

Գրառ լինաւնի զըսեալն, որ ի 1-րդոն ի լոյս ընծայեալ Աթէնէա լրագրի (համար 2354) հրատարակել է, թէ այս նորագիւտ աղիւսակք Սփթ դիտնականի են լսիւ չափ անկասկածելիք, և յաւելցուցել է իւր զանազան նկատմունք վրան այս ևիւրեւոր արձանագրութեան: Օգնի նորա խօսել է դարձեալ այս առարկայի վերայ նշանաւորն Օպտերա՝ իւր գաղափարութեանց մէջ:

Եւ թէպէտ չունիմ իզձ և զօրութիւն միջամուկ լինել այս առարկայի քննադատութեան մէջ, բայց այսքան յայտնի է որ Վրիստոսէն 668 տարի յառաջ՝ ըստ Աստուածաշունչ սուրբ գրոց պատմութեան՝ Մորեսսանեայց թագաւորն էր Սենեքերիմայ որդի *): Ասորգան, որ գուցէ Ասորքանսոյն ևս կանուանէր:

Իսկ Վրիստոսէն 1600 տարի առաջ, էր այն ժամանակն՝ երբ Յովսէփ նահապեան արդէն վախճանել էր, և Մովսէս՝ զեւ ծնած չէր, և Խորայեայցիք Ազիպոսսի մէջ սկսել էին բազմանալ, և Փառանների հաղթանաց ենթարկել, մինչ Յօր Աւստոյոց երկրումն կձողկէր, և որդիքն Արաւհամու ընդ խաւար հեթանոսութեան ընտանեային յԱզիպոսս:

Իզդուբար՝ որ աշխարհի թագաւորն էր, այն տեղ զըսեալ չէ, և ինձ ևս ուրիշ այդ անունն լսել կամ ընթեռնուլ՝ պատահած չէ, և թէ պատահած ևս լինի՝ գոնէ այժմ միտքս չէ: Վրիստոսէն 1600 տարի առաջ՝ ըստ պատմութեան Սրբոյն Մովսիսի Խորենացւոյն, զուցէ թէ և

ըստ ժամանակագրութեան Ասիբիտոսի՝ էր Արամովոր, քան զոր՝ ոչ յառաջ մինչև ի Սինոս և ի Աերբոդ և յԱսուր, և ոչ յետոյ՝ մինչև ի Սենեքերիմ: Դառնի Իզդուբար թագաւոր: Գուցէ թէ Իզդուբար՝ որ Աստուածատու և նշանակէ, ոչ էր յատուկ անուն ուրուք թագաւորի, այլ մականուն նորա, ընծայեալ վրան բարելաւութեանց, այսու ամենայն ոչ նըշմարի՝ թէ որոյ դաւանի կամ քաղաքի թագաւոր էր: Գիտնական կաճառն հնախօսից՝ թէ ոչ ստուգէր զայս ամենայն, արեւելագէտն Գաուլինսն ոչ հրատարակէր զիւր հաւանութիւն, ո՞վ թէ ի՞նչ ցանկալի և հետաքննութեան արժանաւոր յօդուած պիտի լինի՝ այն Աթէնէա հնդկիսի մէջ զեւ զած խորհրդածութիւնն: Արդեօք Այի ջրհիղի զն է խոստովանել երեւելի հնագէտն, թէ Ղեկաղունի, որովհետեւ ժամանակն, 1600 ամն՝ որքան հեռի է մնում համաշխարհական ջրհիղի զՍաստաճաշունչ սուրբ գրոց դուշարեալ ժամանակէն, այնքան մերձեւում է Ղեկաղունեան ջրհիղեղի ժամանակաց: Յիշատի է այս արձանագրութեան մէջ չէ երևում Այի անունն, և ոչ Արարատի անունն, բայց յայտնի երևում են այն ամենայն պատմական ստուգութիւնները, զոր միանգամ Աստուածաշունչ մատենան ունի աւանդեալ, որպէս թէ անուններն վախճած՝ մի և նոյն անցից դժագրութեան հաւատարիմ ընդօրինակութիւնն է:

Հրէից գիտնական Բարունիներէն բազում անգամ լսել եմ, թէ կայ կարծիք՝ որ Մելքիսեղեկ էր նոյն ինքն՝ նահապետն Այի, որոյ անուն հրէից բիզուաւ Ագաթի յորջորջի, և կնշանակէ՝ երկրագործ

(*) Դ. Թարգ ժԹ. 37: - Նոյն. ԼԷ. 38:

մշակ, և թէ՛ Նոյ իւր ինն հարիւր յիսուն
ամն մինչ լրացոյց Մանուկ կողմն, ուր ե-
ղև առաջին հարիւրամեակն՝ Ասկերար
անուանեալ, դար խաղաղութեան և ար-
դարութեան, որոյ էր ինքն երկրորդ նա-
խահայրն մարդկութեան և նահապետ, և
քահանայ, և թագաւոր, յետոյ շալկեց
Ադամայ ոսկւիքն՝ զորս պահել էր ամ-
պանի մէջ ջրհեղեղի ապականութենէն, և
տարաւ թաղեց Պողոթայ, (գողգոս, կամ
գողգաֆա, լեռան գլխոյ,) և ինքն Միւ-
քիսեդեկ անուամբ, (թագաւոր խաղա-
ղութեան և արդարութեան ոսկեգարուն,) թաղաւորեց երկու քաղաքի վերայ, Ա-
րուստդէմի և Վաղէմի *), որոյ միջոցն է
Ձիթենեաց լեռան, որոյ ձիթով ըստ Նա-
բեկացւոյն՝ իւղեցաւ, և թէ մինչև Աբրա-
համու ժամանակն ապրեցաւ, և նորա սպա-
սաւորութեամբ թաղվեցաւ ոչ հեռի ի
տեղւոջէն՝ ուր արդէն թաղեալ կային ոս-
կեք նախատեղծին։ Ինչպէս բաղումբ կա-
յին՝ Նոյն՝ Գեւկալեոն անուն ընծայողք,
ոչ սակաւք կան և Քսիսութի կոչումն
նուիրողք, և ո՛ր կարէ երաշխաւոր լինել
թէ մի և նոյն բառն սեպագրով գծեալ՝
մինչ մին Քսիսութի կրնթեանու, միւսն
կարէ Սիգեթ ընթեանու, մինչ մին Մա-
նիս կրնթեանու միւսն կարէ՝ Նիգեթ ըն-
թեանու, մինչ մին զմի և գնոյն բառն
ճշմարիտ Աստուած կրնթեանու, միւսն՝
ըստ իւրում հեթանոսական մահահանու-
թեան՝ կարէ գիք հասկանալ։

Մի՞ թէ բաղումբ դարեր են անցել այ-
նուհետեւ մինչ դիւանականի միւսմ պա-

տահել է սեպագրի մէջ մէկ անուն առաջ
Ներիգուրի ընթեանու, և յետոյ ընդ
անցանել մատառն ամոց՝ մի և նոյն սե-
պագիր արձանագրութեան մէջ նոյն բա-
ռն՝ Քաղերիգուրի ընթեանու *), մինչ
միւս գլխոնականն աւելի սրարիք առջը զըն-
նելով՝ Բելիգուրիս էր ընթերցեալ **):
Եթէ դիւանականն Սմիթ յայտնած լինէր՝
թէ այն սեպածեւ գծերով արձանագրեալ
կաւակերտ աղիւսն՝ աշխարհի ո՛ր կողմն է
դաւել, ի՞նչ հանդամանք է դաւել, կա-
րելի էր դուշակել ինչ որովհետեւ աշ-
խարհ կոչեցեալ իրն՝ ոչ այնքան մանուկ
է հասակաւ, որ նորա երեսին տեղի ունե-
ցած անցքերն՝ լրիւ չափ ընկած լինին
պատմական ժամանակին շրջանի մէջ, և
ոչ տարածութիւնն այնքան անձուկ, որ
հնար լինի կարծել թէ պատմութեան
դիւանն արդէն ամենայն ինչ թափանցել
է. որչափ նորա այսօրն է անկողար, նոյն-
պէս նորա երեկն է անսահման. ոչ հա-
մայնահամար (օփթիմիսթք) կարեն ա-
մենայն ինչ հաւանեցուցանել ամենեցուն,
համոզելով զամենեկին, ոչ համայնա-
մերժք (պիսսիմիսթք) կյաջողեն վասն
ամենայն իրաց երկրայութիւն և կասկած
սերմանել ի միտս ամենեցուն։ Եւ ոչ
պնդեմ թէ Նոյ և Միւքիսեդեկ մի են,
բայց Աղայ Մարգար Օսթարեանց Խո-
ջեց՝ Սանկտարարբաղդ ապաղրեալ
Յանկ Ստակարանայ գրքի մէջ՝ գրել էր
իւր կամ այլոց կարծիքն, թէ Միւքիսե-
դեկ էր Նոյն Սեմն։ Եթէ կարէր Միւքի-
սեդեկ Սեմ լինել, ևս պաւել կարէր

(*) Երուսաղէմ՝ տուն խաղաղութեան, Մա-
ղիմ, Մաղէմ՝ խաղաղութիւն, (Երուշէլայմ)։

(*) Մարթման։

(**) Լևոնորման։

Նոյ լինել թագաւոր իսղաղութեան, թագաւոր արդարութեան, անհայր՝ անմայր, չհամարեալ յազգս, և նա միայն կարէր ասել՝ թէ առաջատ մնալ իսպառնակեաց վերահաս ջրհեղեղի հրամանաւ Լստուծոյ կառուցի տապան, և ծովագնաց եղէ:

Ուր է և մեր Իզդուբար թագաւոր միայն Լստրեստան որոնէին: Երբհամուօրերն շատ թագաւորք կային, որոց չորքն հեղից վերայ արշաւեցին, և ինքեանք Երբհամին տնել էին ի Վեբրօն (Սարիաթ Երրօկ) թէ այր թագաւոր ես ի միջն մերում:

Օարմանք չէ՝ թէ այս աւանդութիւնն մնացեալ լինի այս ճանապարհաւ, որ ձերունի Սիզիթ (Քսիսութր, Նոյ, Մեղքիսեղեկ) ասել է Եբրահամին (Իզդուբար, Լստուծատուր, Լստուծապաշա) թագաւորին՝ թէ Լստուծոյ կառուցի փրկարար տապանն, որ յետոյ հանգեաւ Նիզիր (Մասիս) լեւան վերայ: Եւ այս աւանդութիւնն բերնէ բերան զնալով՝ մինչ սեպագրութեան հասնին՝ Երբհամ աստուածապաշան Իզդուբար դառաւ, Քսիսութր՝ Նոյ, Մեղքիսեղեկն՝ Սիզիթ փոխուեցաւ, և Մասիս՝ Նիզիր ձեւացաւ *):

Եյս Պ. Սիթի զիւան, և Պ. Ֆաուլենտնի ուշադրութեան արժանաւոր խոր-

հրդածութիւնն՝ մեզ աներկբայ յոյս կմտաւարարէ, որ ինչպէս Պ. Մորթմանի և Պ. Շուլցի սեպագրական զննութիւնները բաւական բացայայտութիւն տուին Սրբոյ Մովսիսի Խոր. Հայոց պատմութեան մէջ Մար. Իբասայ Սատինայ հնախօսութիւններէն արած քաղութածոյն, և ընդարձակ ճանապարհ բացին մեր աղբային արեւելագէտ և բազմահմուտ զիտնականի՝ Ս. Պ. բրգոյ կայսերական Համալսարանի վարժապետ Վեբրէ Տէր. Պետրոսեան Պատկանեանի հանդէպ մանրակրկիտ խուզարկութեամբ հետալօտել և ուղղել Պ. Մորթմանի եւ թագրական կործիքն, որ ի Մասիս Պօլսոյ, և յԵրարան Լջմիածնի և յայլ օրաղիրս ուղերձեցան ազգիս, ինքեան ուղեցոյց ունենալով Վե լագարդի և Լեւորմանի նման համաշխարհական անձանց և հնազնաւի դամարձակաց ուսումնական արեւելագիտակ զննութիւնները, որք միաբերան խոստովանում են՝ թէ զեռ Պ. անայ սեպագիր արձանագրութիւններն, որ երբեմն Երմենիակական կառվէին, այժմ պիտի կոչվին Եւրոպական կամ Եւրասիական, չեն բացատրուած. և Հայազգի Պ. Գալուստ Շիրմազանի՝ Լջմիածնի Երարատ հանդիսագրութեան այն ինչ անցեալ 1872 Վեկա. ամսաթերթի մէջ մատնցոյց եղեալ՝ մեր ազգի ուխտական Եւրայրի կողմերը՝ Մակուայ բարձրաւանդակ վիմաց վերայ դժեալ նշանադրերն, որ յայտնի չէ՝ թէ սեպագրաց կամ բեկուղրաց՝ Լստրեստանական, թէ Բարիլական, Սիլիթական, թէ Եւրոպական կամ Իրանական, և նոցա՝ Ֆօնետիական կամ սլաֆօնական որ տեղական արդասիք են, ո-

(*) Եթէ Մովսիսի հնազնաւական աղբիւրներէն մէկն Մեհենական Եգիպտոսցին կործենք, այն նշանագրաց մէջն եւս հնար չէր սպրդիլ այս զանազանութեանց, Սիթի Մովսէս, Մոսէս, Մօսէս, Մօչէ, Մոչէ, Մուչէ, Մուգա անուանք պահել են իրենանց յատկութիւնն, կամ ամենեւին ի ջրոյ հանեալ կոշանակն:

րովհետեւ՝ դեռ հրահանգեալ աշխարհի սեպհականութիւն չեն դարձել ու նոյնպէս օրրստօրէ կիտարափն մեր սիրական հայրենեաց՝ ամենակերպ հետաքրքրութեան արժանաւոր հնապատում՝ անցից վերայէն՝ այն ազգամուղջն, որ յոյժ հիմնաւոր առիթներով տեղի կուտայ մեզ և բաղմաց մտոյոյդ լինիլ:

Ա, թէ ի՞նչ է պատճառն որ մեր հայրենիքն երկու անուն ունի, որոց մին Հայաստան՝ մենք Հայքս միայն ի կիր կառնունք, և օտար ազգք չեն ուշադիր լինիլ ճանաչել, և միւսն՝ Արմենիա, որ օտար ազգի պատմութեանք դորձ կածեն, իսկ մեք Հայքս՝ մեր նախնեաց սփերից մէջ չենք դանում, և միայն ենթադրութեամբ շատանում:

Բ, Ի՞նչ է շարժառիթն, որ մեր Հայ ազգն նոյնպէս ունի երկու անուն, մին Հայ, որով միայն մենք ինքներս զմեզ կանուանենք, և երբէք օտարազգեաց բերանէն չենք լսիլ, և միւսն՝ Արմէն, որ օտարք մեզ կուտան, և մենք միայն ի թարգմանութենէ կուշեմք այն՝ խոսկան պատճառին միտք չգնելով, և ինչպէս Վաղդիացին և Ֆրանկը խառնել ենք, նոյնպէս և Հայն և Արամեանն մտաց անգիտակցութեամբ անխտիր կը միաւորենք, և ըստ քրմաց՝ Թորգոմեան, Հայկազնեան, Արամազնեան, Աքանազնեան զմեզ ինքեանս կկոչեմք՝ դիւցազնական դարերի կարծիքական բանաստեղծութեանց ծնունդքն՝ մեր նախնեաց կարգն դնելով, ինչպէս որ եթէ Խորայէլայիք իւրեանց նահապետ դրնէին զՓղշտացին, որոց երկիրն Պաղեստին անուամբ ժառանգեցին:

Գ, Օ՞ր է զի Արարատի անունն, որ մենք սուրբ դրոյ հիման վերայ, և ի նախնեաց՝ ազգէ յազգ և որդւոց յորդիս անցած փնացած աւանդութեանց յեցեալ՝ Մասիս, կամ Մասսայ - սար զիտենք, օտար ազգաց նկարագրաց վերայ հիմնեալ մատենագրութեանց մէջ Ուրարդի, Ալարուդ, կամ Ուրարդայ կկոչվի. Բուզանդ՝ Սարարատ կասէ, և նոյն կողմանց լեռնաբնակ վայրենի ազգերը կամ այլապէք Ազրդալ կկոչեն, և շրջակայ Հայերէն չեն սովորիր նորա անունն: Աւ ինչպէս Սարարադ է կրճատեալ Արարատ Սար, կամ Սար Արարատ բառից, յայտնի է որ Ազրդալ ևս է՝ այլազան եզանակ հնչման Արարատայ, արդ քննելի է՝ թէ արդեօք Ազրդաղն է երիցագոյն, և ի նմանէ՞ հայացուցեալ Արարատն կամ Ալարուտն, թէ Ալարուտ է արմատն, և ի նմանէ է ձեւացեալ Ազրդալ, կամ յԱրարատ արմատայ է բղխեալ Ալարուտ և Ազրդալ, կամ նախ Ազրդալ և ապա Ալարուդ:

Դ, Մեր Հայ ազգի ծագումն, որ մենք Խոր. և Մարիբ. զրուածքներէն զիտենք և համոզուած ենք՝ թէ է Հայկէն, որ էր ժամանակակից Աշտարակաշինութեան և Ներքուդայ և Ասուրայ, ընդէն հնապատում աւանդութեանց մանրասոյլ զննութիւնն և անաչառ քննադատութիւնն աւելի Հայկակէն կարծել կուտայ, քան թէ Հայկէն, հազար հինգ հարիւր տարւոյ չափ ժամանակ մեր ազգի հնութիւնէն պահանջներով, որով ոչ միայն մեր նախահայր Թորգոմայ որդի Հայկն, որոյ անուամբ մենք Հայկազն ենք կոչվում, և ոչ Հայկազն, այլ և ի նմանէ անբեալ եօթներորդ ընձիւղն Արամ՝ որով մենք և

օտարք համաձայն՝ զմեզ Արամեան կամ
Արամազնեան կանոնանկեր, երևում են
բանաստեղծական և ոչ պատմական ան-
ձինք, որպէս անձնաւորեալ ազգք կրողք
Հայ և Արմէն անուանու յէւ որ առաւելն
է, Արամ զոր մենք ցարդ համարել ենք
և համարում ենք ժամանակակից Արնո-
սի, Քրիստոսէն իրր 2000 ամօք յառաջ,
Ասորեստանեան և Վանայ սեպագիրք
ցոյց են տալիս թէ էր Քրիստոսէն միայն
850 ամօք նախընթաց, իսկ նորա անմի-
ջական յաջորդն Սեղուբի 831 ամօք.
այլ 1 ուտիրի, և Բեղլիդուբիս Ա. և Իդ-
բուինիս Ա. են ութերորդ յառաջ քան
ՉՔրիստոս՝ դարու մարդիկ Սարգայ, և
Մինուաս Ա. և Ուրսայ, և Արգիստիս, և
Իզրուինիս Բ. և Իքսարիս, և Բեղլիդու-
բիս Բ. և Իզրուինիս Գ. և Մինուաս Բ.
զորով վեցերորդ յառաջ քան ՉՔրիս-
տոս՝ դարու մարդիկ, զորս Պ. Մորթման
համարի, սկսեալ ի 1 ուտիրէ՝ Սկայորդի
մեր, և Պարոյր, և Հրաչեայ ևն. ասեն
ոչ Հայոց, այլ Արարդեան, այս ինքն՝
Արարատեան թագաւորք, որք յիններորդ
դարէ սկսեալ՝ նուաճեալ էին զմանր թա-
գաւորութիւնս Վանայ, Արձիշոյ, Սար-
նոյ և Մելիտինոյ:

Եւ, Եւր վասն մեր ազգն և ազգութիւ-
նըն՝ որ ըստ պատ. Մով. Խոր. և Մա-
րիբ. Հայկի և նորա գերդաստանի հետ
միասին ցարդ Բաբելոնէն եկած ենք հա-
մարել, այժմ պատմական հետաքօտու-
թիւններն փութեալայէն եկած են գնում,
իրր թէ Մեղիայէն կամ Մարաց երկրէն
Իրանական ծագումն ունեցող ազգ՝ Թը-
բակիոյ վրայէն անցներով դէպ ի փոխ-
զիա, նոյնպէս Օլիբանեան համասեր Փը-

սիւզացի Հայերն յարեմոցի յարեւելս
են մըլէ, և նորա ևս բնիկ Արարդացի
քնակչաց դէպ ի հիւսիս փարելով՝ մնա-
ցորդն իւրեանց հետ ի մի ձուլեալ, ան-
հետ են արել նոցա վաղնջուց լեզուն,
կրօնն, ազգութիւնն և աւանդութիւնքն:

Օ, Վասն էր Ասորեստանեան սեպա-
գրութեանց մէջ Հայաստան կոչուած է
Արմենիա և Ուրասթու և երբեմն Մայր:
Եւ, Եւթէ մեր ազգի անունն օտարք Ար-
մէն են կոչել՝ իրր թէ Արամ անունէն հա-
նելով, ի՞նչ է պատճառն որ Արամ ա-
նուն մէջ նու տառն չիայ, և Արմէն կամ
Արմենիա անուանց մէջ ուստի՞ է մտել:

Բ, Ի՞նչ է պատճառն, որ Վահագն՝
պոստական, և ոչ զիւցազնական ժամա-
նակի Տիգրան Հայ թագաւորի որդի հա-
մարուածն՝ Մով. Խոր. և Մարիբ. գրչի
տակ, նոյնպէս բանաստեղծական անձն է
համարվում արդի պատմական անկողմնա-
կալ խուղարկութեանց մէջ, և այն Եւր-
նէր Երէն երբն՝ արեւոյ ծագման պարա-
նորէն նկարագրութիւնն՝ իսպառ Վա-
հագնէն հեռացնում են՝ որպէս ոչ եր-
բէք նորան պատշաճեալ ինչ:

Որովհետեւ այսոցիկ և այլ ևս սոցին
նման առարկայից վերայ են ըստ մեծի մա-
սին լեզուագէտ և քաջուս Քերրորէ դիա-
նականի՝ Համալսարանական վարժապետի
խորհրդածութիւններն, որ իւր անդին
աշխատասիրութեան Հայոց հին ամսոց ա-
նունաց քննութեանց և բացատրութեանց,
և ազգային պատմութեան հետաքրքրա-
կան դիտելեաց մէջ, իւր անխոնջ երկամբ
գտած և պատկերացուցած Հայոց լեզուի
ծագման և կազմութեան օրինաց կանոն-
ներով, քան զոր յաւէտ պարզ և ստոյգ

դեռ ևս մեր ազգի մէջ չէ տեսլանք նմանօրինակ: Հետադատութիւն, Իրանական, Օհնդեան, Պաշտակ, Սանսքրիտ, Իսկարիական, Եւրոպացի և Հրեայ ապուրջ և բառից համեմատութեամբ լուծել է այն դարաւոր խնդիրն կամ կնի՞նք, որ Վորդեան հանգուցի նման միայն նորա բաղմահմուտ անդիկութեանց արդէ յաջողեցաւ խղել, մեր բաղմուտատիկ հնութեանց նովա խիստագէս ուսումնական և ի դրական ուսմանց բղխեալ լոյս կրնձուէ, վասն որոյ քաջայոյս պիտի լինինք, որ մի միայն առաւել ճիշտ հետադատութիւնք սեպագրաց կտրեն համապատշաճ գին յաակացուցանել այն Մեռողիկեան երկասիրութեանց, որք ազգապարձանք պտակօք փունջ կկողմեն ի դուլս նորա, որպէս ազգային հոշակաւոր զիտնականի. այլ վասն այսքան մեծարեալ լուսորբանութեանց նորա ունիմ ի մտի առանձին հատուածով ելանել ի հանդէս և նորա դեղեցիկ և ազգապիտան գիտելէն նուիրել ի սեղան ազգի ոչ յետ բազմաց ինչ աւուրց:

ԵՆԴՈՒՆԻ ԳԱՐՈՒՆԷ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՎԵՂ. ՀԱՅՐԱՊԵՏ.

Ի 12-ն ամսոյս Վ. Ե. Հայրապետ ամենայն Հայոց գնաց Մայր Աթոռէս 16 — 18 վերստի չափ հեռի ի Բիւրական յողափոխութիւն:

ՅՈՒՑԱԿ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԱՑ

Ի ՆՊԱՍՏ ՀԻՆՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅՍ.

(Երբեք չի կրնար լինել):	
(ՅԱՐԱՄԱՒԻՐ - ՆՈՐ)	
Դաւիթ Գասպարեանց.	5
Յարութիւն Գասպարեանց.	5
Աղէքանդր Գասպարեանց.	4
Սիմէօն Գասպարեանց.	5
Գասպար Գասպարեանց.	2
Անտօն Գասպարեանց.	5
Յովսէփ Գասպարեանց.	1
Գրիգոր Գասպարեանց.	2
Յօնանէն Գասպարեանց.	2
Կարապետ Գասպարեանց.	4
Խաչիկ Գասպարեանց.	2
Սարգիս Հալաճեանց.	5
Դավիթ Դազարեանց.	2
Սարգիս Շահեանց.	2
Մելքոն Ղափանեանց.	1
Աստուածատուր Պոպովեանց.	5
Կարապետ Գասպարեանց.	1
Գէորգ Եղիշեանց.	4
Յարութիւն Պարոնեանց.	4
Գրիգոր Գասպարեանց.	1
Զարար Այվազեանց.	2
Գաբրիէլ Կուսիկեանց.	4
Կիրակոս Կիրակոսեանց.	4
Մարգար Պոպովեանց.	4
Յովակիմ Ասլանեանց.	4
Գէորգ Ուսարեանց.	4
Յակոբ Շահնազարեանց.	4
Անտօն Պոպովեանց.	4
Մինաս Պետրոսեանց.	4
Դազար Գասպարեանց.	4
Խաչերես Հալաճեանց.	33
Գրիգոր Գաբրիէլեանց.	4
Սարգիս Այվազեանց.	4
Յովաննէս Հալաճեանց.	2
Առաքել Ասլանեանց.	4
Յովաննէս Կուսիկեանց.	4
Խաչատուր Սարգսեանց.	4

Բարասին Հալանեանց . . . 25
 Կարապետ Պարոնեանց . . . 20
 Բարսեղ Ղափանեանց . . . 4
 Մկրտիչ Ղարապեանց . . . 40
 Խաչերէս Ասլանեանց . . . 4
 Բաբասին Այվաղեանց . . . 50
 Յովակիմ Գասպարեանց . . . 50
 Յովհաննէս Սափարեանց . . . 50
 Բաղդասար Պոպովեանց . . . 2
 Յակոբ Գասպարեանց . . . 1
 Անտոն Պարոնեանց . . . 30
 Ետայի Այվաղեանց . . . 4
 Սահակ Մովսէսեանց . . . 4
 Գասպար Խաչատրեանց . . . 4
 Մկրտիչ Բաղարոսեանց . . . 5
 Զնարք Պետրոսեանց . . . 3
 Մովսէս Մովսէսեանց . . . 23
 Պետրոս Սափարեանց . . . 4
 Յարութիւն Ճենիմեանց . . . 3
 Մովսէս Թորոսեանց . . . 2
 Խաչատուր Պարոնեանց . . . 2
 Դաւիթ Պարոնեանց . . . 4
 Գնպար Օգոստեանց . . . 8
 Ազարիա Այվաղեանց . . . 20
 Բաղդասար Այվաղեանց . . . 30
 Անտոն Գասպարեանց . . . 50
 Խաչատուր Սարգսեանց . . . 4
 Բաղդասար Այվաղեանց . . . 2
 Օհաննէս Թորոսեանց . . . 3
 Յարութիւն Թորոսեանց . . . 2
 Խաչատուր Յովակիմեանց . . . 5
 Մկրտիչ Ալեքսանեանց . . . 3
 Գէորգ Յարութիւնեանց . . . 3
 Մկրտիչ Տէրտէրեանց . . . 2
 Բաղդասար Տէրտէրեանց . . . 3
 Մովսէս Տէրտէրեանց . . . 4
 Գէորգ Ասլանեանց . . . 4
 Գաբրիէլ Տէրտէրեանց . . . 4
 Յակոբ Յարութիւնեանց . . . 2
 Այրի կին Մարիամ Կուսկուրի . . . 20
 Յակոբ Նազարեանց . . . 4
 Միքայէլ Այվաղեանց . . . 40
 Ստեփան Նախիջեանցի Բարսեղեանց . . . 4

Սափար Խաչատուրեանց . . . 18
 Սարգիս Մամեանեանց . . . 15
 Ղազար Բաղարոսեանց . . . 20
 Յովհաննէս Յովհաննէսեանց . . . 20
 Սարգիս Ուղուն Յովհաննէսեանց . . . 4
 Խաչատուր Տէրտէրեանց . . . 27
 Յարութիւն Ղափանեանց . . . 15
 Յարութիւն Կուսկուրի . . . 60
 Այրի Ուսպէկէ պարոնուրի . . . 15
 Ռափայէլ Ճանիմեանց . . . 5
 (Շարունակել)

ՀԱՇՅԻ

Ժողովարարներն է Նուսրէթ Բեկ Էփենդի
 Նուսրէթ Աւագ Եփենդի-ն է Զաւարէթ Եփենդի

“Արարատ, ամսագրոյս ընթերցողոց յայտնի է եւ ղեւ մտքերէն չէ ելած այն աղետալի երկրաշարժը որ եղեւ ի սկզբան անցեալ 1872 թի ի Շամախի որով վնասեցաւ բաց ի զանազան շէնքերէ, տեղւոյն Աւագ Եփենդի շէնքը եւ ազգայնոց մեծ մասն ենթարկեցան մեծամեծ եւ դառն վնասուոց եւ մնացին առանց բնակութեան:

Ղեկավար Գէորգ Գ. Կաթողիկոս ամենայն Հայոց, որ նմանօրինակ ցաւալի իշխութեամբ մէջ ինչպէս էին Կ. Պոլսոյ Բերայի մեծ հրդեհն եւ Պարսկաստանի մանաւանդ Ջուղայոյ համաճարակ սովը, ցոյց էր տուել իւր մարդասիրական եւ որդեսիրական վեհամեծ ոգին, այս անգամ եւս լսելով Շամախոյ իւր սիրելի որդւոց խղճալի ծայրը, Հայրական դորովալի սիրտը շարժեալ ի դուռ, իսկոյն հրամայեց Ռուսաստանի մէջ եղեալ ազգային Հոգեւոր Տեսչութեանց միջոցոք հանձնակութիւն բանալ եւ զրամ հաւաքել ի նպատակ վնասեալ Աւագ Եփենդի եւ ազգայնոց:

Ցաւալի է որ ի Հոգեւոր Տեսչաց ոմանք, որոց կարգէն են Առաջնորդն Ղարաբաղու եւ Երևանայ փոխանորդն Թեմակալի, համապատասխանեցին ըստ արժանւոյն յիշադնադոյն Հայրապետի ականալութեան, որով ամբողջ 16 ամսոց մէջ այն է մինչ ցվերքն անցերից Մայիս ամսոյ, Մայր Աթոռ զանապառն հաղիմ

կանոնացաւ ստանալ ի նոցանէ՝ ընդ ամենն 2424
րուի 74 1/2 կուպէկ:

Սոյն գումարն արդէն ուղարկեալ լինելով ի կոն-
սիստորիայն Հայոց Շամախույ նա ի հարկաւորեալն
տնօրէնութիւն, «Արարատն», պարտ կհամարի հրա-
տարակել ի ստորեւ նորա հաշիւն ի ղիտութիւն
համայն ազգայնոց, հրաւէր կարդալով միանգամայն
նոցա, որք տակաւին իւրեանց հաւաքած փողերն չեն
առնաքած ի զանձարանն Աթոռոյն, փութան հանու-
ցանել ժամ յառաջ առ ի փակելոյ զվերջնականն նա-
շիւս ժողովարարութեան:

ՄՈՒՏՔ

Ռ. Կ.

Ա. վիճակ Տփլիսու.

1. Ի ֆոխանորդէ Գանձակու . . . 454 65
2. Ի ֆոխանորդէ Գօրույ . . . 457 60
3. Ի Թեմ. ատենէ՝ Վրաստանի . . . 267 22

Բ. վիճակ Ղարապաղու.

4. Ի Հոգեւոր կառավարութենէ՝ Նուխույ 31 59

Գ. վիճակ Աստրախանայ.

5. Ի Թեմ. ատենէ՝ Աստրախանայ . . . 490 31 1/2
6. Ի ֆոխանորդէ Ղզարայ . . . 555 42

Դ. վիճակ Շախիջեանայ եւ Բենարաբիոյ.

7. Ի Թեմ. ատենէ՝ Բենարաբիոյ . . . 455 48
8. Ի ֆոխանորդէ վիճակաւորի Բեսա-
րաբիոյ . . . 555 9

Ե. վիճակ Երեւանայ.

9. Ի ֆոխանորդէ Թեմակալի Երեւանայ 49 70

Գումար 2424 74 1/2

ԵԼՔ.

1. Յանձնեցաւ վիճակաւորի Շամախույ
Անդրէաս Արքեպիսկոպոսի առ ի բաժա-
նել ի վերայ ծառայողաց Կոնսիստորի-
ային եւ այլոց, որք վնասեալ էին յերկ-
րաշարժութենէ . . . 600

2. Առաքեցաւ Թղթատարաւ ի Կոնսիս-
տորիայն Շամախույ . . . 4317 74 1/2

5. Ծախք փողոյ փան յիշեալ գումարոյ 7

Գումար 2424 74 1/2

Նշանք:— Վիճակաւորն Թեմին Շամախույ առան-
ժինն հաւաքեալ է 457 րուի 2 Կ. զորս ի զործ

եղեալ է փան ծախուց կարկատանայ Աւագ Եկեղե-
ցոյ:

Ի Ս. Պ. ԲՈՒՐՅԷ.

Յունիս 1 ամսաթուով հետեւեալ զը-
րութիւնը ի Ս. Պ. բուրգէ ուղղութեամբ է
խմբագրութեանս:

Ընթերցեալ յԱզրիւրեան ամսատետրակին բարե-
հոգակ հանդիսագրութեան Հայրենասէր Արարա-
տիզ զնամակ իմ ի 1-ն Մարտի 1873 ամիս, ցա-
ւօք սրտի տեսի զսխալանս իմ, որ էր պտուղ եօ-
թանանուն և երկու ամեայ զառաւմութեանս, և
պարտ անձին վարկայ միւսանդամ ձանձրութ-
պատճառել անձանձիր Ազգասիրութեան խմբագ-
րութեանդ յուղղել զայն իմ ակամայ վերապէս:

Պ. Քեչէճեան Պետրոս քարեմիտ երիտասարդն
ի պատմել ինձ զառաքինական ձգտմունս նորա-
հաս պատանեկութեան նոր նախնականայ, յոյժ
ճիշտ բացատրեալ էր զզանազանութիւն որ ի մէջ
երկուց ընկերութեանց՝ ծաղկեցոյ ի նմին քաղաքի
յորոց մին՝ որ Հնագոյն էր՝ կոչուր Բարեգործական
ընկերութիւն, իսկ երկրորդն որ յետոյ խմբեցաւ
Մարդասիրական Զառաքումն Մարիամ օրհորդի
Վարդանեան Հալաճեանց, և զպատրաստութիւն
այլոց ևս չորեքտասան մանկանց թէ յարուաց և
թէ յիգաց յայլ և այլ նմանօրինակ հացալից
կրթութիւնս, տնօրինեալ է Բարեգործական ըն-
կերութիւնն և ոչ Մարդասիրական և սկզբնաւո-
րութիւնն իսկ այսորիկ բարեգործական ընկերու-
թեան եղև արդարև բարեգործական պատճա-
ռաւ, մինչ ի խորին ձմեռնային դժբեր փո-
թորկոց հարիւրաւոր խրճիթը աղքատաց ի հե-
ռաւոր թաղս քաղաքին՝ թաղովին թաղեցան ընդ
զրկաչափ թանձրութեամբ ձեանն, և հաղորատոր
արբ և կանայք, և ծերք և տղայք մնացին յիւ-
րաքանչիւր տունս որպէս ի վրատակ աւերակաց
և յայնմ դառնակսկիծ կարօտութեան անօգնա-
կան չքաւորաց մի էր և սոյն իսկ Պ. Պետրոս
Քեչէճեանց՝ որ ի միտսին ընդ հասակակից պա-
տանեկաց ձեռն ի գործ եղեն նպաստ հասնեցանել

Ջգումար ծախուցն ի բաց հանեալ լինողն 76
 ի գումարէն տարեկան մտից, յաւելեալ լինալ 772
 են առ մին Յունկարի 1873 ամի. լինալ 742 42
 առ բաց յայնմանէ զոն լինալ 742 42
 10 տոմսակը առաջին ներքին փողոսը լինալ 2
 խառութեան 300, ընդ համարոք № 16 զայն ամի
 58, քերպ 16029, 16030 եւ 16031, առ նազարեան
 № 59, քերպ 17098, 17099, 17100, 17101, 17102, 17103 եւ 17104: Ընդ 1500
 Բ. Տոմսակ երկրորդ ներքին փողոսը լինալ 3
 խառութեան 300, ընդ համար. 46, եւ 66 լինալ 150
 քերպ 12081 150
 Գ. Պանքական տոմսակը 300, 500
 Դ. Պատրաստի գումար դրամոց 5038 66
 Գումարն է 7750 78

Ընդ ամեն ծախուց գումարն բարդեալ լինալ
 լով մնացեալ դրամագլխոյն վրայ լինին. 1488 38

Ի վերջ հաշուոյս Խորհրդարանս քաղցր պարտաւոր
 բռնութիւն կհամարէ զարժուցանել ընդհանուր ժողովոյ ու
 շաղորութիւնը այն նշանաւոր եւ մեծագումար ընծա-
 յանքերութեանց վերայ, զորս ոմանք ի բարեպաշտօն եւ
 աղգասէր անձանց քաղաքիս բարեհաճեցան առնել յօ-
 գուտ Ընկերութեանս եւ ժառանգաւորաց զպրոցին թէ
 առձեռն նուիրանօք եւ թէ կտակաւանդութեամբ, որք
 են՝ Ա. ի նորումս հանդուցեալ աստիճանաւոր Ստեփան-
 նոս Նաթալեանը կտակաւ առանդել է երկու հազար
 (2000) ռուբլիս, զորս կտակակատարք պարտաւոր են
 համարանք կտակին հասուցանել Ընկերութեանս ի նը-
 շանակեալ ժամանակին: Բ. մեծարոյ Գասպար Մար-
 կոսեան ֆոփոխել իւր ի մի տոմսակէ Բ. ներքին փո-
 խառութեան, նուիրելոյ ի յիշատակ ծնողաց իւրոց, ինչ-
 պէս ի վերոյ յիշեցաւ: Կտակեց Ընկերութեանս յետ
 մահուան իւրում հազար (1000) ռուբլիս: Գ. Արդոյ
 անդամ Ընկերութեանս Թորոս Մանուէլեան Խոնայեա-
 նը նուիրեց ժառանգաւորաց զպրոցին քսան չորս մի-
 ւածել անկողինս (մանրաց) հարիւր ռուբլեաց արժո-
 ղութեամբ: Դ. բարեպաշտունի Թիկին Խոնայեանը Պե-
 տերբուրի մայրաքաղաքէն խրկել է նուէր յիշեալ զըպ-
 րոցին մի երկրագործու (գլորու): Բաց յայտնանք Խոր-
 հրդարանս պատիւ ունի նա եւ յայտնել ի դիտութիւն
 ժողոր անդամոց Ընկերութեանս, որ նախ ժառանգաւոր-
 աց զպրոցի ընակարանի նեղ եւ փոքրիկ լինելուն

պատճառաւ Կառավարին Սուրբ Խաչի վանուց՝ մեծա-
 պապին Գէորգ Խանքանեանը քստ առանձին ջերմե-
 ռանդութեան իւրում հոգ տարաւ շինել եւ ընդարմա-
 կել վանքի բնակարանը, ձաւլցունելով երեք քարաշէն
 սենեակք՝ զպրոցին պարտաւորաւորաւ զետեղման եւ
 կառավարութեան համար, չնայելով ոչ վանքի արդեանց
 սակաւութեանը եւ ոչ երկու տարի շարունակ բուսոց
 առանտութիւն չլինելուն: Երկրորդ՝ Ընկերութեանս ան-
 դամ արգոյ Մինաս Պալապանեանը բարեխախտ ջանիւր
 ոչ անկաւ օգտակար գտնուել է Ընկերութեանս յա-
 ղագս շահեցողցանելոյ պատրաստական դրամագլուխ
 նորին ամբարն բերելով այն գումարին: Երկրորդ՝ Ժա-
 ռանգաւորաց զպրոցը նուներով մի օրինաւոր կանոնա-
 դրութիւն եւ օրէ օր զգալի լինելով նորա կարեւորու-
 թիւնը՝ Խորհրդարանս կազմեց յանձնաժողով ի հոգա-
 րարծուաց, ի վերատեսչէ եւ ի միոյ ուսուցչէ զպրոցի՝
 այն կանոնադրութիւնը յօրինելու համար, որ արդէն
 յօրինեալ պատրաստ է, յայն սակս Խորհրդարանս կը-
 խնդրէ ընդհանուր ժողովոյ պարտաւորաւորաւ տնօ-
 րէնութիւնը վասն առաջի առնելոյ յիշեալ կանոնադ-
 րութիւնը զեմալաւ Կանոնիկոսին ազգիս ի հաս-
 տատութիւն. եւ չորրորդ՝ Մարգարիտակաւ Ընկերու-
 թեանս կանոնադրութեան մասին թէպէտ եւ համաձայն
 կարգաւորութեան ընդհանուր ժողովոյ անցեալ ամի
 եւ տնօրէնութեան Խորհրդարանիս կազմուած է ար-
 դէն յանձնաժողով յաղանց ուղղելոյ, եւ լցուցանելոյ ըն-
 թերութիւնս նորին, բաց զեւ քոլորովին պատրաստ
 չլինելով, Խորհրդարանս չէ կարող այս անգամին ուսա-
 ջի առնել զայս ի բարեպաշտութիւն եւ յարժանապար-
 արն տնօրէնութիւն ընդհանուր ժողովոյ:

Ի վերջ Նախագահութեան արարեալ է անդամ
 Խորհրդարանին:

Ապրիլ-մայիս-իւն-հուլիս-օգոստոս-սեպտեմբեր-
 օկտոբր-նոյեմբեր-դեկտեմբեր-Ընկերութեան
 Հայոց Նոր-Նախիջեանի:

Ի 13 Մայիսի 1875 ամի, մեր անդամք Մարգա-
 սիրական Ընկերութեան Հայոց Նոր Նախիջեանի տես-
 նելով Խորհրդարանի մատուցած հաշիւը մտից եւ ե-
 լից արդեանց Ընկերութեանս լընծացաւ 1872 տարեայն,
 կարգաւորեցաւ ա, առաջարկել Խորհրդարանի Ընկե-

բութեանս, որ ժառանգաւորաց դպրոցի պահպանութեան եւ այլ հարկաւոր սկսողից համար ի գործ դնէ 1873 տարւոյ մէջ հիմնական եւ պատրաստական դրամադիւղոց եւ անդամոց բաժանորդանոց եւ կամաւոր նուիրանաց չորս մասանց յերեք մասն համաձայն կանոնադրութեան ընկերութեան ք. Յանձնաժողովոյն յօրինած դպրոցի կանոնադրութիւնը յանձնել խորհրդարանին անշիւն անել ի հաստատութիւն Ա եհափառ Կանուղիկոսի: Գ. Յայտնել շնորհակալութիւն պատուելի անձանց պարոնայց Գասպարայ Գոփովի, Թորոսի Խոճայեանց, տիկնոջ Խոճայեանց, Գեորգայ Խաթրանեան եւ Մինասայ Պալապանեան, եւ որ, ընկերութեանը 1872 թվի հաշիւը հանդերձ այս կարգաւորութեամբ տալ տպել վասն ընդհանուր տեղեկութեան:

Ի վերայ նախագաղափարիս ստորագրեալ եմ ներկայ անդամք ընկերութեանս: Ի ստորագրութեանս Գ. Յանձնաժողովոյն ընդ նախագաղափարանց համատեմ եմ, ի ստորագրութեանս որոյ վկայէ խորհրդարանը ստորագրութեամբ անդամոց: Գ. Յանձնաժողովոյն ընդ նախագաղափարանց համատեմ եմ, ի ստորագրութեանս որոյ վկայէ խորհրդարանը ստորագրութեամբ անդամոց:

Եւրոպայի Խորհրդարանի

Եւրոպայի Խորհրդարանի
Խորհրդարանի Առաջին Զբոսական
Խորհրդարանի Ստորագրութեան
Միջոց Պաշտպանական
Մարտի 1872 թվի
Պաշտպանական

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՍՊՈԼՈՅ ՀԱՅՈՑ ՕՐԻՈՐԴԱՅ ՍՄՀԱ-
ԿԱՆՈՅ ԵՄԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՔԱՏՄԱՆ ՀԱՆԴԵՍ:

Խմբագրութիւնն Արարատայ իւր ներկայ շրջանի Մարտ ամսութեան մէջ հրատարակեց արդէն ի լուր ազդայնոց Աղէքսանդրապոլոյ մէջ բացուելի Սահականոյ անուամբ Օրիորդաց ծխական դպրոցի մասին, հիմայ կփութամ մի քանի խօսք ասել նորա բացման հանդիսակատարութեան վերայ: Այսօր ճաշու Ս. Պատարաղից յետոյ տեղւոյս Սուրբ Նշան Եկեղեցւոյ մէջ Արժ. Յաջորդն մեր խօսեցաւ մի գեղեցիկ համառօտ ա-

տենաբանութիւն, որով միաբանութեան օգտակարութիւնն ցոյց տալով կհրաւիրէր զժողովուրդն միաբան սրտիւ աշխատել միշտ մտաւոր պարգացման միջոցներ վերայ: Սուրբ սեղանոյն բոլորով շարունած էին կարգաւ տեղւոյս Վահագմանեան Օրիորդական դպրոցի աշակերտուհիք, եւ կերգէին եկեղեցական երգերն, ապա եւ սոցա վերայ յաւելան յիտունի չափ մատաղատի Հայ աղջկունք, որոնք ընտրուած էին արդէն քաղաքիս աղքատիկ գերդաստաններէց: Սահականոյ նոր դպրոցին մէջ դաստիարակուելու նպատակաւ երբ ժամերգութիւնն աւարտեցաւ, բոլոր աշակերտուհիք իւրեանց ուսուցիչներին, ուսուցչուհիներին եւ հոգեւորական դասուհիներն զիմեցին դէպ ի նոր դպրոցն աղջկանց, ընդ նոսին եւ քաղաքացի Պարոններ եւ Տիկններ: Արժ. Յաջորդն երբ մաղթանքն եւ օրհնութիւնն վերջացուց, Վահագմանեան Օրիորդական դպրոցի աշակերտուհիք երգեցին գեղեցկապէս «Հայրենեաց սիրով վառուած վեհ սրտեր», ազգային երգն: Քապս Հոգեւոր դպրոցի ուսուցիչ Պ. Մկրտիչ Արարատ ջեանցն կարդաց մի գեղեցիկ ծառ որով կրօնցարէր դաստիարակութեան նշանակութիւնն: Հոգեւոր դպրոցի Տեսուչ Պ. Բէկ Նազարեանցն ընթերցաւ յարգելի Պարոնների եւ Տիկնների անուանքն որոնք նիւթապէս նպաստամատոց են եղած նոր դպրոցին: Եւ նուիրատուութեանց գումարն այժմ կհասնի մօտ 500 ռուբլու: Ի շարս նուիրատուաց ուշադրութեան արժանի Պ. Վաղա Աղայեանց Վահագմանեան Օրիորդաց դպրոցի Տեսուչ Ս. Սահականոյ դպրոցին մէջ բաց ի ձրի դասախօսութիւն յանձն անելուց՝ կնուիրէ ի նպաստ նոյն դպրոցին գրքեր իւր աշխատութիւն եւ թարգմանութիւն 100 ռուբլի արժողութեամբ: շնորհակալութիւն հրատարակաւ Պարոնին որ գործով ազգային մանկուոյն յառաջագիտութեան գովելի օրինակ կներկայանայ: Որքաննամ անդամներն նոյնպէս նուիրած են 50 ռուբլու արժողութեամբ գրքեր, քաղաքիս աղքատանոց Հոգաբարձութիւնն եւ խոստացել է ատանկերկու որդեգրուհի ունենալ այդ դպրոցին մէջ: Մարդն բնութեան ամենազիւ ստեղծուածն եւ քիբոյժ ծաղիկն գոյով որքան

արժանաւոր է նորան էական կոչում և նշանակութիւն, որքան սկսուի և բարձր են նորա պարտականութիւնքն շրջապահաց նկատմամբ և քանի քանի սրբազան խորհուրդներ և նշանաւոր կէտեր կը ջախջախեն նորա անօրինայ կենաց ընդարձակ ասպարէզը. երբ մարդ մանկութեան փափուկ հասակի մէջ իւր ատաղձին քայլը կը դրժէ աշխարհի վերայ, նորա մէջ ամենայն մի հոգեկան և բնական ընդունակութիւնք և յատկութիւնք կ'դնուին արդէն իբրեւ երկրագործի նոր սերկիր ձգած սերմեր, նոքա զարգացած չեն, սկիզբն են միայն կարօտ մեծամեծ հոգասարութեանց և ինչպէս որպէս զի կարող լինէին առողջ կեանք ունենալ և անվնաս կիրաւի բնութեան սուրբ պարգէններ իսկ նպատակն իրագործել: Դաստիարակութիւնն միայն պիտի վճռէ այս, դաստիարակութիւնն միայն պիտի զօրէ իւր կենսագործ արեւութափանցիկ ճաճանչով հասուցանել զայնս իրեանց էական պայմանին և բնութեան վեհ նպատակին: Դաստիարակութիւնն պիտի սկսի օրօրոցի միջից, մարմնական կազմուածոյ զարգացման հետ պիտի զարգանան և հոգեկան ընդունակութիւնք: Մի մասնով՝ չնայելով թէ որպիսի վիճակի ազդեցութեանց տակ է սկսել իւր մատաղիկ կեանքի ատաղձն շրջանն, ամբողջ մարդկութեանն միմասն է արդէն նա, և ինչով արդեօք պիտի իրագործի նորա էական բաղկացութիւնն, եթէ ոչ դաստիարակութեամբ միայն: Ամենայն մի երկխայի ըսկրզենական կրթութիւնն սկսուելու է ընտանիքի մէջ՝ օրօրոցը և մայրական պիւրը բարոյական վարժարան լինելու են նորա հոգւոյ և մտաց համար և ահա բնութեան խորհրդաւոր սկիզբն դէպ ի իրական վախճան և նպատակ հասանելու ուղիղ պողոտայ կ'տանի ամրացած իւր դողդոջուն ոտքերի տակ և ահա մի մարդ ևս մարդկութեան օգտաւոր և ամենակարեւոր պայմաններով կ'սկսի զարգանալ և մարդկութեան խորհրդաւոր բուրաստանին մէջ հոտաւէտ մի ծաղիկ դառնալու յոյս ընծայել: Մի որ և իցէ ժողովրդի մէջ ընտանիկան դաստիարակութիւն մտցնելու համար, նախ և յառաջ հարկաւոր է ուսնալ մայրեր պատրաստել՝ զարիւրի և ժամանակների մէջ եղած փորձերն հաւաստի արած են արդէն այդ քնքոյշ

սեռի կրթութեան ամենակարեւորութիւն մարդկութեան ընդհանուր յառաջադիմութեան և բարօրութեան նկատմամբ: Այսօր Ազգաբնակչութեան համար եկեղեցական սրբազան աւուր հանդէսն մի խորհրդաւոր ծնունդ ստեղծեց, մի սուրբ տաճար հիմնեց, որը աղքատիկ Հայ աղջկունք պիտի զարգանան բարոյապէս և մտաւորապէս, որ պիտի յառաջէ նոցա նշանակութիւնն քաղաքական և հասարակական կեանքի համար, նոցա անձին օգուտներն ազգութեան համար: Բարձր է դաստիարակութեան նշանակութիւնն, որով միայն ամենայն մի բնական ստեղծուած կստեղծագործի մարդ իսկական յօդուտ մարդկութեան: Մահականոյշ աղքատիկ օրիորդների նոր դրարոցը մեծ ուրախութիւն ներգործեց բոլորեցունցս վերայ և անտարակոյս եմ, որ պիտի ուրախանայ ամենայն մի բարեմիտ աղջկային. ուրեմն մաղթեմք միաբերան, Հոգին Սուրբ Աստուած, որ այսօր ի Արեւմտուն իջնելով ատաքիլոց անուր սրտերուն վերայ իւր սփոփիչ շնորհաց լոյսը կը ծաւալէ՝ պաշտպան լինի այս նորածին դարոցին, իւր շնորհքը սփռէ այն տեղ և նորան յարատեւ առողջ կեանք պարգեւէ, որպէս զի մատաղահասակ օրիորդաց դաստիարակութիւնն ընթանայ այն տեղ ուղիղ և անմղար ընթացքով՝ բարոյականութեան սուրբ դրօշակը իւր զլխոյ վերայ ամրացած, որպէս զի նոցա մտաւոր ուղղութիւնն սկսի անսայթաք քայլերով յառաջել ուսումնական հանգէսին մէջ, և որպէս զի նոքա բարեկիրթ Մայրեր լինելով ժամանակին պատրաստեն պիտանի Հայ մանուկներ, ազգութեան սուրբ կրօնի և անոյշ լեզուի անձնանուէր պաշտպաններ, Հայութեան և հետեւաբար ընդհանուր մարդկութեան կազմուածքին օգտաւէտ և գործունեայ առողջ անդամներ: Այսուամբ, որ սիրելի համաքաղաքացիքս անբաւար պիտի աշխատեն զարոցի զեկը անվնաս և ուղղապէս պահպանելու, ամենայն մի պրպիսի նոր սկզբանց դէմ՝ ելնող ալիքներու կատաղութեանց դէմ, և ձեռք ձեռքի տուած երկսեռ զարոցաց յարգոյ ուսուցիչների հետ, որոնք առանց անկալութեան դաստիարակութեանց ծանրութիւնը ընդունած են իբրեւ մի քաղցր և սրբազան պարտականութիւն իւրեանց ուսի վերայ:

րայ գրառմէին. բայց ինչ անենք՝ որ եթէ մէկն խաբեբայ կանուանէ ի շնորհս ոմանց՝ զազգն՝ Հայոց, միւսն չարագոյն եւս քան զայս պատուանուն կոնէ խեղճ մերձգտնց վերայ ի պատիւ երեսնաց այլոց. եւ եթէ ասենք թէ այդպիսի պարսաւադրութիւնք ժառանգութեամբ են ստացեալ ի նեխեալ եւ ի բորբոքեալ վիրից Բիւզանդիոնի եւ Հռոմայ, պիտի վիրաւորվին, պիտի շրտնուն եւ հարթնուն եւ խրտուցեալ հարցանեն « միթէ մենք Գունաց եւ Հռոմայեցոց աշակերտ եմք. միթէ մենք չենք տեսնում, չենք իմանում, որ Հայոց ազգի համար ոչ որ է գրում լաւ հնչ »:

Յայսմ մասին նոցա տուած պատասխանն ճշմարիտ է, որ մեր սոգի համար լաւ գրողք սակաւ էին մանաւանդ այն ժամանակ, երբ վերոգրեալ անձոնքի նախադասութիւնն մտել էր այն գեղեցիկ հատուածի մէջ, կամ քան զնա փոքր ինչ առաջ, կամ քան զնա փոքր ինչ յետոյ, Նէյգարդի եւ նորա նախընթացից եւ յաջորդաց ժամանակն, երբ մեր քաջ հովիւն Ներսէս կայր մեկուսացեալ ի Քիշնեւ: Ո՛վ կհամարձակէր այն օրերն Հայոց համար լաւ գրել, կամ ո՞վ կիշխէր վատ չգրել, երբ Հայոց ազգին վատահամբաւիւն եւ դարանակալութիւնն էր զրանց տոհմարի փառաց եւ երջանկութեան ոսկի քանալին, եւ մեր ազգի վերայ կատարուել էր այն սպառնալիքն, թէ հարից զհովիւն եւ ցրուեսցին ոչխարք:

Գիտնական Գերմանացոյ կաշառեալ գրիչն է կանգնած այն գեղեցիկ աշխատութեան մէջ իւրեան հեղինակի ակնառութեան անաչառ քարոզ: Միթէ անյայտ է մնացել նորա անսթղծ երեսպաշտութիւնն: Վերք են բարձրահասակք, քաջանձնեալք, արժուենկն եւ աչս ունին սեռաւ, եւլն. իսկ զՀայս չէ անգամ տեսեալ ուրեք, գուցէ թէ Հայք էին հիւժաղէմք, կարճահասակք, նիհարք եւ վտիսք, տափակունչք եւ մողէսակնեալք, զիմրդ ոչ յիշէ զոր, բաց ի միոյ խորամանկ Հայոյն. որ ջանացեալ է խաբել զբարեհոգի եւ զպարզամիտ Գերմանացիին:

Քանի հարիւր հազարաւորք յայդ ազնուամիտ ժողովրդոց յածին ընդ ծով եւ ընդ ցամաք առնել եկամուտ մի կամ զտանել աւար իմն ըստ քմաց, եւ ո՞ր խաբեբայ կոչէ զնոսա, որք զնոյն գործեն ըստ միշտ կանոնաց վաճառաշահութեան եւ ըստ կարգաց Ֆերէինի, եւ պարծանս իսկ համարին զայն կորովամուտութեան ազգին:

Ընտ իմ կարծեաց ներելի է այնմ որ պէտք չվալիէի տեսանէ, եւ ակնոցօք Զայլցմանի որոշէ զլաւ եւ զյոռիւն: Մեր ի նանիր վշտանամբ ընդ բարբառնալիքն այնպիսեաց, եւ յանցաւոր մեք ենք, զի տեսանեմք թէ օտարք չգրեն վասն մեր, իսկ թէ գրեն, գրեն միայն վատ, եւ եթէ երբեմն սխալմամբ լաւ եւս գրեն, ակնոցակիրք Շվալիէի եւ Զայլցմանի ոչ նշմարեն եւ ոչ ընթեռնուն, եւ լինի այնպէս, որպէս վասն իւրաց արեգակն, որ ոչ ծագէ եւ ոչ մտանէ: Այլ ըստ իս լաւ է մեզ թոյլ տալ մեռելոց թաղել զմեռեալս իւրեանց:

Հինդամեայ Արարատդ աւասիկ զարգանայ շնորհօք առ Աստուծոյ եւ ի մարդկանէ. դա թէ կանուխ եւ թէ անագան հանդերձեալ է կալ ի հանդիպի ի զորումն եւ ի կանգնումն բազմաց: Ունի նորարողքոջ պարտեզդ այդ հազարաւոր բաժանորդս յամենայն հեռաւոր եւ մերձաւոր տեղիս, ուր միանգամ հասեալ են ոտք Հայոց, թող պահանջեսցէ ի բաժանորդաց իւրոց լուրս վերաբերեալս առ համագայիս եւ առ գործս նոցա. միթէ ընդ ամենայն տեղիս խաբէութիւնք միայն կատարին ի ձեռս Հայոց, կամ միթէ յամենայն խորշ աշխարհի են կլրպակաւորք եւ եթ, եւ այն, անանուն, որոց գիտաւորութիւնն յիշատակի, այլ անունն ոչ գոյ:

Եթէ Արարատ, որպէս նախնի վաղանցեալ արծառնաց յիշատակաց հնոյն Հայաստանի րացցէ սիրալիր զծոց իւր վասն ամենայն արժանայիշատակ համբաւոց, յորս պայծառ քան զարփի փայլին եւ արդարակորով ճշգրտութիւն Հայոց, եւ համեստ ճշմարտասիրութիւն նոցա, եւ պարկեշտ եղբայրսիրութիւն եւ քրիստոնէսականութիւն մարդասիրութիւն, եւ երանաւտ օտարասիրութիւն եւ ընկերսիրութիւն համազգեաց, միթէ ոչ զամօթի հարցի այն, որ ի կրպակի ուրեք տեսեալ զՀայ մի, եթէ իսկապէս տեսեալ է, եւ ոչ ի շնորհս երեսաց ոմանց ստէ, որ իբր թէ կամեցեալ է խաբել միայն զնա, բայց երեւի չեն կարացեալ խորամանկն խորամանկագունին հանդիպելով, զազգն բոլոր անուանեալ է խաբեբայ: Արդարեւ գիտնական, որ թափանծեալ է ի խորս սրտի, նորա, եւ ծանուցեալ զգիտաւորութիւնն: Մի գուցէ ինքն է խնդրեալ զնմանակիցս իւր եւ հանդիպեալ նոցա, վասն որոյ ոչ տեսեալ զոր յողջամտաց, հանգոյն Խորհշոնի Եզաւթի մեծատան միայն ի խորհրդս Թարթալեալ:

Գարծեալ անտի, յանցաւոր մեր ենք. ընդէր-ն հաղորդեմք աւանդեմք թեւոց ամսատետրակիդ Արա-րատայ դպովելի դործս մերսզանց, զի դա իւրոյք թեթեւաթուիչ թերթից սաւառնեամքք տարածեսցէ զայն ի լուր թէ մերսզանց եւ թէ օտարսզանց, եւ օտար անգիր ի դմանէ թարգմանեալ, հաղորդեսցեն աշխարհի, թէ ի Հայոց Արարատ հանգիսի այս ինչ եւ այն ինչ պատմի: Մեր նման տասնեւութամեայ անդամաւործին ի հինգ սրահն Բեթհեղթայ սպասեմք զի օտարք զլորեալ արկեցն զմեզ յաւազանն ջրայոյդ զի Ամերիկացիք կամ Կզզեցիք ոմանք եկեալ տեղեկացեալ ելից եւ մօտից մեր զրեսցեն ինչ վասն մեր, զի մե մեր թարգմանեալ զայն տացուք մերոց հայրե-նակցաց, իբր թէ ի մերայինս ոչ աչք զոն ի տեսանել զլաւն մեր, եւ ոչ մատուց ի զրեւ եւ յարծանացու-ցանել զայն. գուցէ, թէ եւ կարծեմք իսկ, թէ աւելի բնիկ լինիցին եթէ ի մեռելոց որ յարիցէ եւ պատ-մեսցէ, որոց Մովսիսի եւ մարգարէից ոչ խին ծայր:

(Մեղեան է յեւթայ):

ՄԱՆԿԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Ի Պետերբուրգէ Կհաղորդեն, թէ Բապուայ Հա-յոց Մարդասիր. Ընկերութեանն Հովանաւորու-թեամբ՝ մերազնեայ մատուցամարդ մի այրի գնա-ցել է անդր Մանկաբարձութեան վարժարան մը-տանկով՝ նոյն արհեստը ուսանելոյ համար:

ՍՈՒՐԷԱՆԳԱԿԻ ԲԻԻԶԱՆԴԻԱՆ.

Գաւառացոց վիճակ: — Ազգ. վարչութեան զբաղմունք: — Ա-սորոց կաթուղիկոտ: — Ցուպէէն: — Ալքազարի խնդիր:

Մեր գաւառացի անգղայնոց վիճակը կարի տխուր է, այնպէս որ կարելի չէ իմանալ թէ յանցանքը որի՞նն է:

Տեղւոյս լրագիրները հարստահարութեան խը-ղիւ մը առեր անցեր էին մի ժամանակ, թէպէտ այժմ թուլացած են:

Սակայն որ լրագիր արդեօք կմտածէ գաւառա-կան մեր սիրելի եղբարց վիճակին վերայ իրական դարման մը խորհելու կամ առաջարկելու, և կամ

անոնց վիճակին վերայ ստոյգ տեղեկութիւն մը և որոշ գաղափար մը տալու:

Մեր ազգին դառն ճակատագիրն եղած է գրե-թէ ամեն տեղ ուսեալ, բարի և փորձառու Ա-ռաջնորդներէն զուրի գտնուելն, և ահա զխաւո-րապէս ասոնցմէ ծագումն կառնու իրենց իշխանու-թեան և հովուութեան յանձնուած ժողովուրդին վիճակին այսպէս կամ այնպէս լլլալը:

Երբ Առաջնորդ մը ունի կարեւոր եղած հմտու-թիւնը վիճակը կտուաւարելու և բարոյական անձ-նուէր տնձն է, անոր հովուութեան տակ եղած ժողովուրդը երջանիկ է. անոր վիճակին մէջ ժո-ղովուրդը կտուաւարութեան սիրելի, զրկանքներէ և հարստահարութիւններէ ազատ կը լլայ և դաս-տիարակութեան կենսական խնդիրը մեծ ներգոր-ծութիւն կգտնէ և կարգիւնաւորուի:

Ուշիմ Առաջնորդ մը պիտի գիտնայ անշուշտ ամեն պարագայից մէջ այնպէս վարուիլ քաղ. Վարչութեան հետ այնպիսի յարաբերութիւններ ունենալ, որ ժողովուրդը չվնասուի:

Բայց զԺաղդաբար գաւառաց շատ տեղեր Ա-ռաջնորդները անձնասէր և չեն. են, ոչ ժողովրդեան հետ և ոչ քաղ. իշխանութեան հետ վարուիլ գիտեն, մինչև անգամ իրենք առաջնորդները պատ-ճառ կը լլան շատ հարստահարութեանց, ու խեղճ ժողովուրդը իմանալ կարող չէ:

Ո՞վ էր Մշայ վիճակին մէջ Բրդերը Հայերու դէմ գրգռողը, մինչև անգամ ժողովուրդը թէ Հայ և թէ Քուրդ տէրութեան դէմ շարժողը. Ո՞վ էր Կեղի մերազնեայց այսչափ ժամանակնե-րէ հետէ կրած տառապանաց և հարստահարու-թեանց պատճառ:

Թող Պօլսեցիք պատասխանեն:

Բայց տես որ այնպիսի անպիտան Առաջնորդի-րը ժողովրդեան տունը քանդելով՝ գիտցած են ինքզինքնին լրագրաց մէջ գովել տալ, և թէ լրա-գիրները ինչէն ստիպուած կը գովեն այնպիսիները, թող իրենք պատասխանեն:

Ասոր հակառակ ժողովրդեան օգուտը գործող Առաջնորդները երբեմն անուանարկուած և վա-տահամաւում են լրագիրներով: Ասոր ալ պատճառը ի՞նչ է. թող այժմեան Պատրիար-քարանին հարցնեն:

Ասոնց հետ մէկ տեղ մտածէ ուսումն տարածելու պատրուակաւ մի քանի թեթեւեղիկ և իմաստակ վարժապետաց ոմանց դաւառաց մէջ թէ ժողովրդեան և թէ Առաջնորդաց մէջ գգնութիւններ սերմանելը, խռովութիւն յարուցանելը, այնպէս որ անցած ամէն դէպքերու պատմութիւնքը ազգասիրի սիրտը կ'ընկնէ: Փոխանակ ժողովրդեան մէջ իրական ուսումն և կրթութիւն տարածելու — եթէ իրենք ալ ունին — անհնարին ատելութիւններ և խռովութիւններ կտալած են՝ ինչպէս Տիգրանակերտի, Եւդոկիոյ, և այլ տեղեաց մէջ:

Աւելցնուր ասոնց վերայ Պատրիարքարանի դաւադատող արարքներն ալ՝ ինչպէս Ամասյ, Պրուսայու, Ամասիոյ և Մարսուսնու, Կուտինայու, Եւդոկիոյ, Բաղիշոյ, և այլ և այլ վիճակաց մէջ, ալ դու պատասխան տուր ինձ՝ թէ մեր դժբաղդ ազգայինները ի՞նչ վիճակներու նկատուած են դաւառաց մէջ:

Խեղճ ժողովուրդը իւր օրական ապրուստը ծաղիլու անկարող, ներքին, հանգստութիւն չունի, օտարներէ զանազան զրկանքներ և հարստահարութիւններ կրէ, Առաջնորդաց խնդիրներ ևս եւեւ տեսնուի, տէրութեան անօրէն Առաջնորդաց շատերը պատիւ չունին, պատրիարք... մատուցութիւններուն և զրպարտութիւններուն դժեւքը, օտար քաղաքականութիւններ շատ մը կազմը կը խաղան, ալ ի՞նչ և ո՞ւր պիտի ասենք և քարոզենք դաստիարակութիւն:

Ո՞չ պիտի առնօքն անուառ այս ամէն շարեաց: Անշուշտ Պատրիարքարանը, ծաղիլ թափել Սակայն Պատրիարքարանին մէջ համաձայնութիւն չկայ, և Պատրիարքը և Ազգ. Արքեպիսկոպոսը զրկեթէ միմեանց անհամաձայն զիրքի մէջ են՝ որքան ալ վերջներ կաշխատի տեղիք չտալու: Այս ալ օտար շահուց պաշտօնական Մաթիս լրագրին թողնելը լուծել:

Գարձնալ կգրեմ մեծապատասխան զմեզի քոյնը և զայս ամբողջութեամբ իմաստով իմանալ:

Ազգ. Արքեպիսկոպոսը ղրկածորապէս Պոլսոյ կրթիւններէն աւելի զուրկ անգամ չունի՝ որ աւելի դաւառաց ուշադրութիւն դարձնելու կարող ըլլայ:

Հիմակու հիմայ բաւական են իրենս Լատինացի նպաստ Երուսաղէմ քաղաք հետազոտող Պատրիարքի ամառականին խնդիրը տեղւոյն արուարձանաց թաղական խորհուրդներու կոիւնները, Առաջնորդաց համար եղած մատուցեանց դէմ մաքառել, և էջերէն լարած նորոգութիւններ փրկել և այլն և այլն:

Ասորեաց ազգի Կաթողիկոսը Պոլիս եկած է: Ազգ. Արքեպիսկոպոս կողմէն փոխադարձ տեսութիւններ եղան յիշեալ Կաթողիկոսի հետ: Զկարողացայ ցարգ աւելի մանրամասն տեղեկութիւն իմանալ և հաղորդել ձեզ:

Յոգայէէն հաղորդեցին որ Երուսաղէմ ուխտի գնացող հինգ Հայեր մակոյի նստելով՝ շոգ նստ գնացած ժամանակ ընկղմած և խեղդուած են:

Ասոնց մէջ եղած են երկու քահանայք՝ մին Երեւանայ և մյուս Բաղրամիսի Ծաղկայ վիճակի կողմերէն:

Սրկար ժամանակէ ի վեր յուզուած Ալքադարի խնդիրը գրեթէ վերջացաւ:

Կ—Տ տարիներէ հետե մի Յոյն վարձած էր Բերայի Ս. Երրորդութեան Եկեղեցւոյ այս կալուածքը, բայց տարեկան վարձը ոչ կ'ընէր և ոչ կ'ենէր:

Ահրջապէս Բ. դուռը ըսկով Բ.գգ. Արքեպիսկոպոս խնդիրը արտօքսեց Յոյնը, և կալուածքը ամէն կահարասիքովը յանձնուեցաւ իւր բուն տիրոջ:

Ի 10-Ն Յունիէ 1872 աթ. յոնոսն որ անուան ի Պոլիս:

Հոն ուր լեզուն ու գրականութիւնը բարեկարգ և յառաջադէմ վիճակի մէջ է, հոն Ապոստոլայի հոգին կը տիրէ:

Այն ազգը որ Ակադեմիա ունի, ըսել է թէ այդ ազգը՝ քաղաքակրթութեան աշխարհի մեծ քաջ մ' առած է:

Ակադեմիան ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ազգի մը դրագէտ և նոյն լեզուին պատմութիւնը լաւ գիտցող անձերէ բաղկացեալ այն պատկառելի ժողովը որ լեզուն կը մաքրէ, օտարոտի բառերը կը զտէ կհանէ և ժամանակին հարկաւոր բառերը ներմուծանելով՝ զայն կը յստակէ, կազմուեցնէ և կը ճոխացնէ:

Լեզուն՝ ազգութեանց դրոշմն է, կուզեն ջընջել ազգութիւն մը, քնքէ՛ այդ ազգին լեզուն: Այդպէս ըրին այն անյայտ աշխարհականները որք ուղեցին ազգութիւն մը քնքել, ի մի ձուլել:

Դարեր առաջ Հայն ալ ունէր իւր փառաւոր Հայրենիքը, գործարկ լեզուն և ոսկեղաբու գրականութիւնը, բայց ժամանակ անցնելով՝ Հայրենիքն ինկաւ, լեզուն աղճատեցաւ, և գրականութիւնը ամայացաւ, և ահա իսպառ ոչնչանալոյ վրայ էր, երբ ասկից զրէ թէ մէկ ու կէս դար յառաջ, Ազգին մէջ Հայ գրականութիւնը անցելոյն փոշիներուն մէջէն զտելու և զայն ըստ կարելոյն կենդանացնելու նոր շարժում մ' ու ազգասիրական բուռն եռանդ մը յառաջ գալով, մեծ մարդ մ' ալ, Մխիթար՝ Ալիսի այդ անվնէր նաւարկուն, աի մը մարդ այն ատեն իւր գլուխը ժողոված՝ ջանաց Եւրոպայի կեդրոնէն այդ պանծալի ձեռնարկութեանը գորաւոր նեցուկ մ' և աջակիցը հանդիսանալ:

Փառք իւր անուանը:

Սակայն և այնպէս, ինչպէս և ամեն գործ, նոյնպէս և գրականութիւն մը՝ միշտ թերի է, և թէ +մէլբու մը՝ հսկող մը չունի իր վրայ եղաւ ժամանակ մը և դեռ մօտ ատեններս, յորում Սիւլաւթի գրագետներ ուղեցին Հայ լեզուին նոր ոճ մը տալ և իտիանակ մաքրելու՝ աւելի աղճատեցին զայն:

Միրեցի ատոնց նպատակը, զի կուզէին այդ միջոցաւ լեզուն յստակել. սակայն ցաւալի սա է թէ, չէին զիտեր զժառողգաբար, որ լեզու մը մաքրելը իրենց կարողութենէն վեր, և շատ վեր բան էր և մանաւանդ աւելի ցաւալին սա էր, որ ծառ մը պատուաւորութեամբ համալս այն ոստերը կը

կտրէին, որոնց վրայ կեցած էին մէկ խօսքով այդ գործը Ակադեմիայի մը կը կարօտէր:

Աերջին օրերս ուրախ եմ յանհնարինս, ազգային մի քանի լրագրաց մէջ կարդալով, որ Միջազգի՝ հայրենասիրութեան և հաստատամտութեան այդ կեդրոնը՝ ձեռնամուխ կը լինի իրաւամբ այդ մեծ և ազգօգուտ գործին:

Միջազգի, Պօլսոյ ազգայնոց էն պատուական մասը, փոխանակ փցուն խնդիրներով դադարելու և անընդհատ կուռելու, լրիկ միջիկ իւր աղքատէն գործերը կը շարունակէր: Թատրոնը որ օրի կը դարգացնէր, լատարներ կը բեղմնաւորէր և ընկերութիւնները կը յառաջացնէր, և ահա հիմա ալ անբացատրելի ուրախութեամբ կը լսենք որ գեղարուստից դիւցազնը՝ Վսեմափայլ Յակոբ Պէյ Պարիան իւր զուլար ժողովելով ազգին բանիբուն և քաներարաւոր մասը, ազգին մէջ Ակադեմիա մը հաստատելու վսեմ խորհրդով կ'ըջաղի:

Շնորհակալութիւն յանշափս՝ այդ մեծ մարդուն, որ գիտէ իւր մեծութեամբը հանդերձ ազգին ամենաօգտակար ծառայութիւն մ' ընել, որուն համար պատմութիւնը իւր ոսկեզօծ էջերը սապէս պատրաստած է:

“Հայ ազգին մէջ Նիկողոս Սահմանադրութիւնը յղացաւ եւ դործադրեց, Յակոբ Պէյ Ակադեմիան՝ եւ լրացուց”:

Այո՛, Վսեմափայլ Պէյ, մեծ է այն մարդը որ ազգ մը կը վերականգնէ:

Լեզու մը կենդանացնելը, ազգի մը ամբողջութիւնը պահպանել, զայն վերականգնել ըսել է:

Լեզուն՝ Ազգութեանց դրոշմն է:

Ռ. Յ. ՍԱՐԵՏ

Օրագիր. Բ. 958:

ՏԱՐԵԴԱՐԶ

Կիրակի առաւօտ Սամաթիոյ առջևը 6 շոգեւաւ երկաթ նեռած էին. ամենքն ալ իրարմէ քիչ տարբերութեամբ զարդարուած, ամենքն ալ իրենց նուագարանն ունէին. ժամ 10 ին սկսաւ բազմութիւնը խուլիլ. զժառողգաբար ճիշդ այն ժամուն էր որ օդը սկսաւ աւրուիլ. անձրեւն թե-

Թե կերպով սկսաւ գալ, այս եղև պատճառ խիստ շատերուն ետ մնալուն վախնալով որ՝ Հիւնքեար Իսկէլէսիի դաշտին մէջ անձրևի կը բռնուին. այսու հանդերձ շողենաւներն սկսան ծամայ կնել՝ ամեն մէկն իր որոշեալ ժամուն և հետ զհետէ նաւամատոյցներն հանդիպելով՝ հասան Պէյքօլ ժամ 3-ի միջոցները և ուղղակի Նկերեցին դիմեցին, որու ծամքան ինչպէս ամեն տարիներ՝ նոյնպէս և այս տարի շքեղ կերպով զարդարուած էր:

Ս. Պատրիարք Լօր հրամանաւ կրօնական ժողովոյ ատենադպիր Արժ. Մատթէոս վարդապետ

Ս. Պատարագ մատուցանելէն ետքը եկեղեցւոյ դուռը պատրաստուած լինէն ելաւ վիդարով և Սահմանադրութեան օգտիցը վրայ ազդու ատենախօսութիւն մը ընելէն վերջը՝ Օգոստ. Պայսեր կենաց և Նորին Բարձր. Պաշտօնէից համար բարեմաղթութիւններ քրաւ. անտի ըստ սովորութեան Հիւնքեար Իսկէլէսիի դաշտը դիմեցին հանդիսականք:

Ի պատիւ հանդիսին ներկայ կը գտնուի նա և պաշտօնապէս Պատրիարքական Փոխանորդ Ս. Լայրն:

Երեք սեղան կար պատրաստուած՝ մին Լայկ. Ընկերութեան, միւսը Սամաթիոյ երիտասարդաց խմբին և միւսն ալ Վանեցւոց Ընկերութեան կողմէն:

Լայկ. ընկերութեան սեղանին կը նախագահէր պատրիարքական Փոխանորդ Ս. Լայրն՝ իւր կուրծքը կրելով արքայական նշանը. հոն կը դրտնուին նա և Գեր. Մատթէոս վարդապետ և Բահանայ մը, Բաղաբական ժողովոյ անդամոց մեծագոյն մասը, ազգային լրագրապետը, հանրաժանօթ Մ. Մօրթման և 200-ի չափ ալ առաջին կարգի ազգայինք. 20-ի մօտ Սամաթիոյ Սահակեան վարժարանի և 30-ի մօտ Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցի որբ աշակերտք:

Ճաշի սկսան ժամը 6-ին միջոցները. կերակուրներն խիստ օրինաւոր էին. Բաժակ առաջարկողներէն առաջինն էր Անձնուէր ընկերութեան անձնուէր անդամ Զօյանեան էֆէնտի և վերջինն էր Գեր. Փոխանորդ Ս. Լայրն, սեղանը հիւրեց ազդու ատենախօսութեամբ և բարեմաղթութիւններ:

Միւս սեղանին կը նախագահէր Սամաթիացի Յէր. Ներսէսեան Նորատոսակ Գեր. Յակոբ վարդապետը, իսկ հանդիսականներն էին ազգային երիտասարդութիւնը. հոս ալ Գեր. Յակոբ վարդապետը սիրոյ և միութեան բաժակ առաջարկեց. երկու սեղաններն ալ իրենց նուազարամներն ունէին:

Յետոյ սկսաւ ատենախօսութիւն և պարզ որ տեւեց 2 ժամու չափ:

Ժամ 9-ին գրեթէ հանդէսն աւարտեցաւ և հատարակութիւնն սկսաւ դիմել շոյնաւները, որոց ամեն մէկն անվտանգ իւրեանց տեղերն հասան:

Լայկական Ընկերութեան վարձած շոյնաւը վերադարձին՝ Բարձր. Մեծ Եպարդոսին, Պետական Խորհրդոյ նախագահին ծովեղբրեայ ապաւանացը ինչպէս նա և Պայսերական պալատին առաջը մէկ մէկ քիչ յատկապէս կենալով՝ ի դիմաց հանդիսականաց իրենց շնորհակալութիւնը յայտնեցին:

Ցաւալի է ըսել՝ որ շոյնաւ վարձողներուն ինչպէս սեղան պատրաստողներուն ամենքն ալ վնաս ըրին, առանց իրենց ծախքերը կարենալ հանելու:

Թէպէտ և մէկ քանի անկարգութիւնք պատահեցան ոմանց կողմէն, բայց պատահական լուրեր ըլլալուն զանց կ'ընենք յիշատակել:

Ինչպէս վերջին տարիներ նոյնպէս և այս տարի իրական սուր արական սեռին հաւանար թիւ կը կազմէր:

Ահա յայտէս վերջացաւ այս տարուան Ցարեղարձի հանդէսն ալ՝ բաւական տպաւորութիւն մը թողով անոնց վրայ՝ որք Սահմանադրութիւնը անգործադրելի օրէնք համարել կեղծելով՝ ըստ բնոյ տիրել կուզեն ազգին վրայ:

Նշանակել հարկ է թէ Սահմանադրութեան շնորհիւ յազգային աճուս բարձրացած Բ. Դրան ազգային պաշտօնատարաց և բժշկաց դասը բոլորովին բացակայ էին:

Արդարութիւնը պարտք կը դնէ մեր վրայ յատկապէս շնորհակալ ըլլալ Լայկ. Ընկերութեան և Սամաթիոյ երիտասարդաց խմբին՝ որք ամեն վնաս յանձն առնելով՝ հաճեցան այս տարի ևս

սոյն ազգային հանդիսին՝ իրենց պատրաստած սեղաններով՝ խորհրդաւոր կերպարանք մը տալու, առանց որոյ քանայի մը եղած պիտի ըլլար միայն:

Սան դաս մը խժբժող ազգայինը՝ որք Հայկ. ընկերութիւնը՝ ապարդիւն մարմին մը կը նկատեն ազգին մէջ, սակայն չարաչար կը սխալին, զի սա եթէ ուրիշ գործ մ' ալ ըրած չըլլայ, գոնէ սոյն հանդէսին ազգային հանդիսի մը վայելուչ դերքը տարուն համար ուզգին շնորհակալացը արժանի է բաց ասկից՝ եթէ սոյն ընկերութիւն գործ մ' ալ չունենայ տեսած՝ գոնէ մէկու մը փնտ չունի, ուրմն ինչ հարկ խժբժելու, սակայն այդ խժբժանքը իոյ ազգացոյց է թէ անոր գոյութիւնը արդէն ունի եղեր կարեորութիւն մը, որու զգացումէն կը հետեւի անոր գոյութիւնը ջնջելու ջանքերն: Բայց ի գո՛ւր:

Յրաքիւ, Բ. 951, Մայիս 29:

Ա. Զ. Գ. Ա. Ե. Ի. Ն.

Այս տարուան հրատարակուած տէրութեան օրինադրքին (Տէսթուր) մէջ ամենայն ուրախութեամբ տպեալ տեսանք ի շարս տիրող օրինաց՝ մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը, հակառակ մեզնէ ոմանց այն նուաստ ջանքեր՝ որոնք մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը տիրող օրինաց կարող չը դասել կուզին՝ իրենք իրենց քմաց համաձայն ազգին վրայ տիրելու համար:

Նոյն, Բ. 952, Մայիս 30:

ՓՈՒՐ ԱԼԴԱԶԱՐ.

Պր տեղեկագրին մեզ թէ՛ Բերայի Ալքազարի փնդրոյն նման խնդիր մ'ալ Պալատու Թաղ. Խորհուրդը և Հասարակութիւնը կզբաղ'ցնէ վերջին օրերս:

Պալատու եկեղեցւոյն կալուածներէն ֆաբրիկայ մը, որ առաջ դպրոց է եղեր, ասկից քանի մը տարի առաջ Յոյնի մը վարձու կը տրուի տարե-

կան 100 ոսկիի, որոյ վարձը Պալատու Դպրոցին կը վերաբերի:

Յիշեալ Յոյնը Հեյլենական տէրութեան (Եուսան) հպատակ ըլլալով, երկու տարիէ ի վեր ոչ ստակ մը վարձք կուտայ, ոչ ալ դպրոցին կալուածէն կենէ, որով այսօր թաղին Թաղ. Խորհուրդը 200 ոսկի վարձք կը պահանջէ: Երկու տարիէ ի վեր Թաղ. Խորհուրդը չը կրնալով համաձայնիլ այս վարձակալին հետ, կրնանամք որ՝ պարտաւորած է վերջին օրերս խնդիրը Ոստիկանութեան ատենանը հանել և թաղին դպրոցին իրաւունքը ձեռք ձգել, որովհետեւ դպրոցը երկու տարի 200 ոսկիի չափ եկամուտէն զուրկ գտնուելով, երումնից հաւասարակշռութիւնը բնականաբար խանգարուել է, որով Հոգաբարձութիւնն ալ պարտաւորել է դպրոցին կարող դատաւարացը ծամայ տալ:

Այլ յուսամք որ Պալատու պատուարժան Թաղ. Խորհուրդը ժամ յառաջ դպրոցին այդ կարուածը իւր անիրաւ վարձակալին ծանկէն աղատելով, թաղին հասարակութեանը գործելու ասպարէզ չը թողուր, որ Բերայի Ալքազարն իր աչացն առջև օրինակ ունենալով, բաւական յուզուիլ սկսած է *):

Արեւ Բ. 85. Յունիս 8:

ՏԷՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆՑ Ի ՊՈԼԻՍ

Կիմանամք որ Դաղդիոյ ազգային Երկրագործական Ժողովոյն անկամ Հայ ազգի Ոստանիկ Էֆէնտի Տ. Մարգարեանց, որ Դաղդիայէն դէպ ի Վիէննա գնացած էր երկրագործական հմուտութիւններ հաւաքելու համար, շարժուա չորեքշաբաթի օր Պոլիս եկած է:

Նոյն:

(*) Այս տեղեկութիւնը Ամաբարդոյ մէջ հրատարակելով չեւաւոր նպատակ ունեցաք մերազգէր զգուշացնել այսպիսի պարագայից մէջ, և ոչ միայն մարդիկ ծանալէլ՝ այլ և օտարազգեաց հետ եղած այլ և այլ պայմանաց, սակարկուել թեանց և վարձակալութեանց մէջ արժեւորելու ունենալ պէտք է, որպէս զի Ազգ. կալուածները ամենուրեք վտանգներէ ազատ մնան:

Իմք. Արարատայ.

Ի ԶԷՅԹՈՒՆԷ (ՈՒԼՆԻԱ). 601 մայ

Ասկէջ չորս տարի յառաջ երս Զէյթուն պղղտորուած էր՝ պապական Հայ վարդապետներ ուղեղով Զէյթունի մէջ պապականութիւնը տարածել, հոն եկեղեցի ու դպրոց կառուցանելու և այսպիսի հաստատութիւններով ժողովուրդ որսալու համար գետին մը կրկնուեն, բայց մեր ազգայինը խելամուտ ըլլալով ասոնց նպատակին՝ իրենց ստացուածներէն տեղ չեն ծախեր: Պապականք զանազան միջոցներու կրիմեն՝ հոն գետին մը գնելու համար, որպէս թէ բազմաթիւ ժողովուրդ ունին և եկեղեցւոյ ու դպրոցի կարօտ են: Այս միջոցին՝ Զէյթունի կեդրոնը գտնուած գետին մը՝ որ ի վաղուց անտի Հայոց սեփականութիւնն է և որոյ վրայ ժամանակաւ ազգային խորհրդարանի շէնք մի կայ եղեր, և ժամանակ անցնելով՝ փեր, ու վերջերը ծառեր տնկուած ու պարտէզ դարձած է եղեր, - կառավարութեան կիւրաքերի ըսուելով՝ աճուրդի կղրուի, և վերջապէս Մարկան վախճանեալ Պօղոս պէյի վրայ կմնայ 3000 զըշի, և անոր վրայ կդառնայ: Պապական վարդապետք ուրախութեամբ կսկսին եկեղեցւոյ և վարժարանի հիմնարկութիւն ընել այս գետնին վրայ՝ որոյ նպատակն, ինչպէս քիչ մը յառաջ ըլլիք, միայն մարդ որսալ է:

Զէյթունի մեր ազգայինը ամենայն զօրութեամբ բողոքեր են՝ յիշեալ գետինը մեր ազգային սեփականութիւնն է ըսելով, բայց չեն կրցեր ըսել ինչ տալ, և ստիպուել են Պատրիարքարանի դիմել՝ հիմնարկութեան սկսուած միջոցին: Այն ատեն Պատրիարքարանը Բ. Դրան ծանուցանելով՝ և Բ. Դրան, տեղական կառավարութեան ու Պատրիարքարանի մէջ երկար ատեն բանակցութիւն ըլլալէն յետոյ՝ վախճանեալ բարեխառակ Ատլի փաշա կտնդեկանայ ամեն դարձուածոց և կհրամայէ դադրեցուցանել շէնքը՝ միանգամայն պատուիրելով որ առանց Բ. Դրան վերջին որոշումն առնելու չշինուի որեւէ շէնք: Այսպէս դադրած կըկենար մինչև մօտ օրերս:

Արդ՝ այս օրերս պապականք դարձեալ երեւան ելնելով՝ կընան իրենց ձեռնարկութիւնն յառաջ տանելու համար Բ. Դրան հրամանագիր հանել. մեր

ազգայինը լսելով դարձեալ կրողորեն և պատրիարքարանն ալ կմիջամտէ. հետեւեալ Բ. Դուռը վերստին տեղական կառավարութեան տնդեկութիւն կուղէ, և պապական կառնութեան նոյն գետինը կառավարութեանն ըլլալով՝ այն ատեն աճուրդի հանուած է: Պատրիարքարանի կհաղորդուի այս տեղեկութիւնը, և ի պատասխանի՝ ծանօթութիւն կը տրուի Պատրիարքարանէն թէ նոյն գետինը հայոց սեփական է, և ժամանակաւ կառավարութեան ընծայել ուզած են կառավարական պաշտօնատան մը շինութեան համար, բայց այսպիսի շինութեան յարմար չհամարուելով ընդունուած չէ և դարձեալ Հայոց մնացած է: Կըսեմք, թէ Բ. Դուռը Պատրիարքարանի այս ծանօթութիւնը տեղական կառավարութեան հաղորդելէն զատ՝ միանգամայն բացատրութիւն կպահանջէ թէ ինչու գետինը այն ատեն աճուրդի դրուել է առանց հաւանութեան Բ. Դրան, և այսչափ յուզման տեղի տրուել է:

Ահաւասիկ, այսպիսի խնդրով մի յուզեալ են այս օրերս Զէյթունի ազգայինը, և յատկապէս այս խնդրոյն կարգադրութեան համար՝ մայրաքաղաքս եկաւ երկու օր յառաջ Զէյթունի Աբարգեան արժանապատիւ Տ. Գրիգոր վարդապետ:

Փետր, Թ. 797. Յունիս 15:

ՆԵՐԵՆ.

Բագուայ Մարդասիրական ընկերութեան ի զիմաց մի քանի և երկար դրութիւններ ստացած ենք, զորս ամսագրոյս էջից անձկութիւնէն ստիպեալ չկարողացանք հրատարակել, ուստի և ներել կը խնդրեմք: